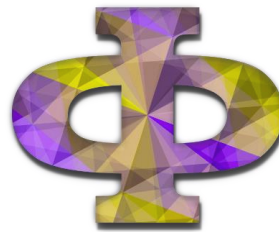




ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ



ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΒΛΑΧΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ

**Η ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ
ΠΛΩΤΙΝΟ ΚΑΙ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΟΥΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥΣ ΑΝΤΙΠΑΛΟΥΣ ΤΟΥ :**

ΕΝΝΕΑΣ IV 7[2]

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών

στην ειδίκευση:

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Επιβλέπων: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

Μέλη τριμελούς επιτροπής: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ

ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΛΑΧΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ, 2022

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλοσοφίας
Αντώνιος Βλάχος © 2022
Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : Εισαγωγή στην πλωτική ψυχολογία.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : Τα χαρακτηριστικά της ψυχής ως απόδειξη της οντολογικής της ανωτερότητας	
2.1. Εισαγωγή: Η ψυχή στο τριαδικό σύστημα του Πλωτίνου.....	11
2.2. Η ψυχή ως "ζωοποιητική αρχή".....	15
2.3. Η ασώματη φύση της ψυχής.....	18
2.4. Η φύση της ψυχής.....	23
2.5. Η ανωτερότητα του ψυχικού στοιχείου.....	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο : Η υποβάθμιση της ματεριαλιστικής αντίληψης της ψυχής	
3.1. Εισαγωγή: Ο πλωτικός δυισμός.....	32
3.2. Η "συμπάθεια" της ψυχής.....	33
3.3. Η αισθητηριακή αντίληψη και η νόηση.....	34
3.4. Το ζήτημα των αρετών.....	40
3.5. Η δράση της ψυχής.....	43
3.6. Η ανάμειξη σώματος και ψυχής.....	44
3.7. Το κατά φύσιν πρότερον και ύστερον κριτήριο.....	48
3.8. Το ζήτημα της "αρμονίας".....	50
3.9. Η αριστοτελική <i>εντελέχεια</i>	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : Το κοινωνικό και πολιτιστικό παρελθόν.....	61
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	64
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	66

Πολλὰ δὲ ψυχὰι πρότερον ἐν ἀνθρώποις οὔσαι σωμάτων

ἔξω γεγόμεναι οὐκ ἀπέστησαν

τοῦ εὐεργετεῖν ἀνθρώπους.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 15. 7-9.

Στη μητέρα μου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν πόνημα αποτελεί μία προσπάθεια προσέγγισης της πλωτινικής φιλοσοφίας σχετικά με την *αθανασία της ψυχής* υπό το πλαίσιο όχι τόσο στο ότι εστιάζει στα χαρακτηριστικά εκείνα τα οποία κάνουν την ψυχή να είναι αιώνια, ανώλεθρη και επομένως αθάνατη, όσο στον λόγο για τον οποίο γράφεται η πραγματεία *Η αθανασία της ψυχής* (Εννεάς IV 7). Υπό αυτή την έννοια, η παρούσα μελέτη αφορά την πολεμική του Πλωτίνου προς τους αντιπάλους του, βάλλοντας κατά εκείνων των προκατόχων του που υποστηρίζουν ότι η ψυχή είναι μία προέκταση του σώματος και μάλιστα άμεσα εξαρτώμενη από αυτό από τη μία πλευρά και από την άλλη, τη συμβατότητα μιας θεωρίας «περί αθανασίας της ψυχής» με την ιστορική πραγματικότητα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. της οποίας μέρος της είναι ο φιλόσοφος. Τόσο τα χαρακτηριστικά της ψυχής, όσο και η απόδειξη της αθανασίας της και άρα της οντολογικής σχέσης της με το *Εν* και τον *Νου* αποτελούν καίριας σημασίας και συνάμα τη βάση επάνω στην οποία εδράζεται το όλο εγχείρημα: την υποβάθμιση του υλικού στοιχείου και την οντολογική αναβάθμιση της ψυχής ως φέρουσα την ζωή στο αισθητό κόσμο.

Λέξεις κλειδιά

Ψυχή, ζωή, σύμπαν, σώμα, υλιστές

ABSTRACT

The present work is an attempt to approach the philosophy of Plotinus regarding the immortality of the soul in the context not so much that it focuses on those characteristics that make the soul eternal, indestructible and therefore immortal, as in the reason for which the *Ennead* IV 7 is written. In this sense, the present study concerns Plotinus' polemic towards his opponents, opposing those of his predecessors who argue that the soul is an extension of the body and indeed directly dependent on it on the one hand and on the other, the compatibility of a theory "about the immortality of the soul" with the historical reality of the 3rd century AD, of which the philosopher is a part. Both the characteristics of the soul, as well as the proof of its immortality and thus of its ontological relationship with *Hen* and *Nous* are of key importance and at the same time the basis on which the whole project is based: the degradation of the material element and the ontological upgrade of soul as bringing life to the sensible world.

Keywords

Soul, life, universe, body, materialists

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΛΩΤΙΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Εκκινώντας από το περιεχόμενο της φιλοσοφικής υστεροβυζαντινής κοσμολογίας, παρατηρείται ευρέως μία οντολογική υποβάθμιση του οτιδήποτε αισθητού και σωματικού ενώ, ταυτοχρόνως, ανατίμηση της ψυχής και εξύψωσής της¹. Υπό αυτό το πρίσμα, εάν ως η μεγαλύτερη συνεισφορά της μετα-αριστοτελικής σκέψης στη Φιλοσοφία μπορεί να χαρακτηριστεί η έμφαση που αυτή έδωσε στην ανωτερότητα της ανθρώπινης ψυχής, τότε σημαντικό και πρωτεύοντα ρόλο σε αυτό διαδραμάτισε ο Νεοπλατωνισμός και οι διάφορες σχολές του. Μάλιστα οι εκάστοτε διανοητές του, επηρεαζόμενοι από την προηγούμενη πλατωνική παράδοση, προέβαλαν την σχέση ανάμεσα στην ψυχή του ανθρώπου με το θείο –το *Εν*, χωρίς ωστόσο να αγνοούν και να αδιαφορούν για τα εκάστοτε κοινωνικά προβλήματα που ταλανίζουν και περιβάλλουν το άτομο². Επειδή στον άνθρωπο ενοικούν όλες οι θεμελιώδεις πνευματικές δυνάμεις, δύναται να ενωθεί με το *Εν* δια της ενόρασης και, κάποτε μάλιστα, μέσω της έκστασης, η οποία βέβαια είναι επακόλουθο της δύναμης της ίδιας της ψυχής. Με τη βοήθειά της ανυψώνεται μέχρι το «Ένα» και συγχωνεύεται με αυτό, η οποία ως αιώνια και άφθαρτη διανύει την ίδια απόσταση στο διηνεκές³ κρατώντας τον άνθρωπο σε διαρκή κοινωνία με το θείο⁴.

Τα προαναφερθέντα στοιχεία της βασικής θεώρησης της λειτουργίας της ψυχής κατά την ευρύτερη θεματική της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας, αποτελούν ένα

¹Ιωάννης Δημητρακόπουλος, «Υστεροβυζαντινή Κοσμολογία. Η κριτική του Γρηγορίου Παλαμά στη διδασκαλία των Πλωτίνου και Πρόκλου περί κοσμικής ψυχής», στο *Φιλοσοφία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, τόμος (2001): σ. 175.

²Πέτρος Φαραντάκης, «Τα όρια της ελευθερίας της ψυχής κατά Πλωτίνο», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 21 (1990): 273.

³Νικόλαος Λούβαρης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, (Αθήνα: Νίκας/Ελληνική Παιδεία Α.Ε, 2008), σ. 123.

⁴Anthony A. Long, *Νους, Ψυχή και Σώμα στον αρχαίο ελληνικό στοχασμό* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019), σ. 147.

«βίωμα της μυστικής ένωσης της ψυχής με το Εν», βίωμα το οποίο αποτελεί την κεντρική θεματική επάνω στην οποία εδράζεται το φιλοσοφικό σύστημα του Πλωτίνου, ενός εκ των σημαντικότερων εκπροσώπων του Νεοπλατωνισμού. Εγκαινιάζει το τριμερές σύστημα όπου το *Εν* ίσταται στην κορυφή της μεταφυσικής ιεραρχίας, ακολουθείται από τον Νου και καταλήγει στην Ψυχή⁵. Αυτή η τελευταία επιτελεί δύο βασικές λειτουργίες: αφενός, είναι στραμμένη προς το Νου από τον οποίο λαμβάνει τις ιδέες και αφετέρου, προς την ύλη, ως το οτιδήποτε σωματικό, ως κάτι το «παθητικό» που συμμετέχει στο θείο, ως το *κατώτατο επίπεδο* της πραγματικότητας⁶, ώστε να την διαμορφώσει βάσει των προτύπων των ιδεών που προηγουμένως έλαβε, παραγκωνίζοντας τα «απεικάσματα» της υλικής υπόστασης. Αντιστοίχως, η καθοδική πορεία από το *Εν* έως την ύλη αντιστοιχεί στην ανοδική πορεία που τελικά επιτελεί από την ύλη προς το *Ένα*⁷. Υπό αυτούς τους όρους, η ψυχή αποτελεί την πιο «δραματική» υπόσταση εκ των υπόλοιπων δύο που απαρτίζουν τη πλωτινική μεταφυσική, εφόσον *διχάζεται* και *περικλείει* τα πάντα, κινείται και αγκαλιάζει τα πάντα. Ως εικόνα του Νου, επιδιώκει και επιτυγχάνει τελικά την αληθινή *ευδαιμονία*, ενώ εξαιτίας του κατώτερου ειδώλου της, προωθεί τη δημιουργική δύναμη, την εκπορευόμενη από το *Εν*⁸.

Αξιοσημείωτο, ωστόσο κρίνεται το γεγονός κατά το οποίο ο Πλωτίνος είναι ένας συστηματικός φιλόσοφος που προσπαθεί να δώσει οντολογικές λύσεις σε ασάφειες που ελλοχεύουν τόσο στις περιγραφές του Πλάτωνα όσο και του Αριστοτέλη για τη λειτουργία του *Ενός* και της *Ψυχής*⁹. Εξ αυτού μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο απόλυτος εκφραστής ενός πρωτότυπου φιλοσοφικού δόγματος που περιλαμβάνει τον ρόλο του *Ενός* σε σχέση με τις άλλες δύο υποστάσεις του τριαδικού του συστήματος, το *Νου* και τη *Ψυχή*, τις απόψεις του περί ανθρώπινης

⁵Σπύρος Ράγκος, «Φιλοσοφία και θρησκεία. Ελληνικοί στοχασμοί περί θεών και θείου» στο *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*, επιμέλεια Γιώργος Καραμανώλης (Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017), σ. 321.

⁶Anthony C. Grayling, *Η Ιστορία της φιλοσοφίας*, επιμέλεια Γιάννης Αντωνόπουλος, μετάφραση Πέτρος Γεωργίου (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2021), σ. 162.

⁷Λούβαρης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σσ.125-126.

⁸Ανδρέας Μάνος, *Η οντολογία του κακού παρά Πλωτίνω, ηθικοί και μεταηθικοί απόηχοι* (Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, 2007), σ. 12.

⁹Lloyd P. Gerson, *The arguments of the philosophers*, επιμέλεια Ted Honderich (London: Routledge, 1994), σ. 67.

ψυχολογίας, την σχέση ψυχής και σώματος και όλα αυτά σε απόλυτη συνάφεια με την προσπάθειά του να εξηγήσει την πραγματικότητα ως τέτοια και τη φύση των ανθρώπινων όντων που αποτελούν μέρη της¹⁰. Η πλωτινή ψυχολογία, κατόπιν τούτων, αποτελεί προσαρμογή και μετασχηματισμό της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής παράδοσης, όπως υπαγορεύεται από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Συγκεκριμένα, περιγράφοντας τις λειτουργίες της ψυχής πλησιάζει ολοένα και περισσότερο στην αριστοτελική φιλοσοφία, όπως αυτή περιγράφεται στο *Περί Ψυχής*, ωστόσο η σχέση μεταξύ σώματος και ψυχής παραμένει πιστά πλατωνική. Δηλαδή, σώμα και ψυχή αποτελούν δύο ξεχωριστές μεταξύ τους υποστάσεις με την ψυχή να ίσταται υπεράνω του κάθε τι σωματικού¹¹. Η ψυχή είναι το θέμα που συζητείται και εξετάζεται από τον Πλωτίνο στο έβδομο κεφάλαιο της τέταρτης *Εννεάδας* του όπου το πρόβλημα της αθανασίας της ψυχής παρουσιάζεται και αναλύεται στη βάση ενός αριθμού φιλοσοφικών έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη¹². Όλη αυτή, βέβαια, η στάση του Πλωτίνου απέναντι στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τα «δάνεια» από αυτήν τηρείται με απώτερο σκοπό την ενοποίηση της φιλοσοφίας με τη θρησκεία¹³ και την απόδειξη ότι η μυστική έκσταση, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και η ένωση του ανθρώπου με τον θεό είναι αποτέλεσμα της σχέσης της ίδιας της ψυχής με το αγαθό¹⁴.

Η ψυχή, σε γενικές γραμμές, βρίσκεται ανάμεσα στον φαινομενικό κόσμο, τον κόσμο των αισθήσεων του οποίου αποτελεί αρχή, και στον νοητό κόσμο ο οποίος είναι η αρχή της, αλλά δεν λειτουργεί ως η μέση απόσταση ανάμεσα σε αυτούς τους δύο κόσμους. Είναι το σημείο σύγκλισης και απόκλισης. Ενώνει τα άκρα μεταξύ τους και είναι σε ζωτικής σημασίας αντιστοιχία με κάθε περιοχή σε κάθε ένα από τα δύο άκρα. Εντός της συναντώνται όλες οι μεταφυσικές αρχές και ιδιότητες που αφορούν όλες τις μορφές της ύπαρξης, από το *Εν* έως την *Υλη*. Η ψυχή φέρει τη ζωή εντός της και, διοχετεύοντάς την σε όλο το σωματικό κόσμο χωρίς η ίδια να παύει να υπάρχει,

¹⁰Sarah Rappe, *Μελετώντας τον Νεοπλατωνισμό*, μετάφραση Νίκος Παπαδάκης- Μαρτίνα Κόφφα (Αθήνα: Ενάλιος, 2000), σ. 51.

¹¹Henry J. Blumenthal, *Soul and Intellect, Studies in Plotinus and Later Neoplatonism* (Great Britain: Variorum, 1993), ix.

¹²Margherita I. Parente, *Introduzione a Plotino* (Roma – Bari: Gius Laterza & Figli Spa, 1984), σελ.77.

¹³Ετιέν Ζιλσόν, *Το Ον και η Ουσία*, μετάφραση Θάνος Σαμαρτζής (Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013), σ. 141.

¹⁴Τάκης Αντωνίου, *Ο Πλωτίνος θεάται το Ον* (Αθήνα: Δωδώνη, 2000), σ. 33.

υπόκειται σε μία διαρκή κίνηση η οποία, όμως, δεν αποτελεί αιτία φθοράς αλλά διατήρησής της ώστε να γίνεται πλέον μέρος της φύσης της. Επομένως, η ψυχή είναι περιπλανώμενη ανάμεσα στο μεταφυσικό κόσμο και η ζωή που φέρει δεν έχει σχέση με τη ζωή όπως αυτή παρατηρείται στον αισθητό κόσμο. Διότι η ψυχή είναι ξένη ως προς τα αισθητά πράγματα τα οποία αποτελούν την «σκιά της ψυχής». Όσο αυτή κινείται κοντά στο *Εν* τόσο πιο δημιουργική γίνεται ώστε να έχει άμεση συγγένεια με το θείο το οποίο, όντας τέλειο, παράγει τη ζωή. Απλοποιώντας την θεωρία αυτή είναι δυνατόν να ειπωθεί ότι η ψυχή είναι σαν εκείνο το θεϊκό στοιχείο που πετάχτηκε από το *Εν* και ομοιάζει με αυτό. Όμως, παρά τη σχέση της και τη «συναναστροφή» της με το *Εν*, από την άλλη πλευρά, αγγίζει και την αισθητική πραγματικότητα, χωρίς ωστόσο να χάνει το ομοούσιο και εξαιτίας αυτού φέρει στην ύλη ένα στοιχείο της θεϊκής της φύσης. Για να συμβεί αυτό, αναγκαία, θα πρέπει η ψυχή να είναι αιώνια και να μην έχει καμία σχέση με τον χρόνο, όπως αυτός εκλαμβάνεται από το εκάστοτε υποκείμενο του αισθητού κόσμου. Θα πρέπει να είναι δύναμη και ενέργεια και να οράται τόσο το *Εν* όσο και την ύλη μεταβιβάζοντας σε αυτήν θεϊκά χαρακτηριστικά¹⁵. Ο συλλογισμός αυτός φαίνεται χρήσιμος στον Πλωτίνο επειδή με αυτό τον τρόπο η σχέση θεϊκής και ανθρώπινης ψυχής χρησιμεύει ώστε να εξηγηθεί πώς μπορεί να επιτευχθεί τελικά η γνώση του θείου¹⁶. Προφανώς για να συμβεί αυτό θα πρέπει να είναι αθάνατη, να μην υπόκειται σε καμία φθορά. Προκειμένου να αποδειχθεί η αθανασία της, αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο στο τέταρτο βιβλίο των *Εννεάδων*. Πάντως, η αυθεντικότητα και η γνησιότητα του πλωτικού συλλογισμού έγκειται στο ότι προσπαθεί να στρέψει τον άνθρωπο προς τη θρησκεία και τη μεταφυσική θεώρηση ενώ ταυτοχρόνως αναζητεί το πραγματικό νόημα της ζωής χωρίς να μπορεί αυτό να αμφισβητηθεί με κανέναν τρόπο¹⁷. Συνάμα, αναπτρώνει την ελπίδα, την ορμή προς την εύρεση της πραγματικής αλήθειας και δυναμώνει ολοένα και περισσότερο τον πόθο για «λύτρωση από το σκοταδισμό που φέρει ο αισθητός κόσμος της ψυχής»¹⁸.

¹⁵William Ralph Inge, *The philosophy of Plotinus* (St. Andrew, Longmans, Green and Co, 1917), σσ.160-161.

¹⁶Philip Merlan, *Η ελληνική φιλοσοφία από τον Πλάτωνα έως τον Πλωτίνο*, επιμέλεια Ελένη Κεκροπούλου (Αθήνα: Ενάλιος, 2006), σ. 167.

¹⁷Rudolf Eucken, *Die Lebensanschauungen der großen Denker* (Berlin-Leipzig: Forgotten Books, 1922), σ. 94.

¹⁸Γρηγόριος Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις* (Αθήνα: Ιδιωτική, 1995), σ. 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΩΣ ΑΠΟΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΤΗΣ ΑΝΩΤΕΡΟΤΗΤΑΣ

2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΨΥΧΗ ΣΤΟ ΤΡΙΑΔΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΩΤΙΝΟΥ

Η καινοτομία του Πλωτίνου ως προς τη συγγραφή των *Εννεάδων* εν γένει είναι ότι αντιμετωπίζει την πραγματικότητα ως μια σειρά τριών επιπέδων *Εν-Νους-Ψυχή*. Μάλιστα το κάθε ανώτερο οντολογικά επίπεδο φαίνεται να εκτείνεται προς το αμέσως κατώτερο χωρίς να υφίσταται καμία μεταβολή, ενώ αυτό το τελευταίο παρουσιάζεται ως αντικατοπτρισμός, κατά κάποιο τρόπο, του προηγούμενού του. Πρόκειται για μια διαδικασία αιώνια η οποία αποτελεί ταυτόχρονα τον λόγο ύπαρξης και τον χαρακτήρα του σύμπαντος¹⁹. Για τον Πλωτίνο, η ανώτατη πραγματικότητα, η απόλυτη *Αρχή*, η οποία δεν υφίσταται καμία μεταβολή και καμία φθορά είναι το *Εν*. Από αυτό απορρέει ο Νους, ο οποίος αποτελεί την κορυφή όλων των όντων καθώς από αυτόν εκπορεύεται το κάθε ον και βρίσκεται συγγενές με αυτό ως «απείκασμά του»²⁰. Ταυτοχρόνως, εξασφαλίζει τους όρους εκείνους με τους οποίους η Ψυχή ιδρύεται και ενεργεί. Εντός του Νου και της Ψυχής εντοπίζονται οι *αρχέτυπες Ιδέες*. Η διαφορά μεταξύ των δύο είναι ότι στην περίπτωση του Νου οι *Ιδέες* διατηρούνται στην απόλυτη κατάστασή τους αλλά χωρίς να εκδηλώνονται, ενώ στην περίπτωση της Ψυχής ενεργοποιούνται και μάλιστα με τέτοιο τρόπο ώστε τα αποτελέσματά τους να γίνονται ορατά στον κόσμο της *αισθητής εμπειρίας*²¹. Η ψυχή επιπρόσθετα γεννά το χρόνο, βρίσκεται στην αιωνιότητα και, ευρισκόμενη σε αυτόν τον ενδιάμεσο χώρο, λειτουργεί ως δημιουργός αλλά και ρυθμιστής του κόσμου των αισθήσεων, ο οποίος κατ' αναλογία αποτελεί απεικόνιση των *Μορφών* που προβάλλονται από αυτήν πάνω

¹⁹Robert Audi, *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, επιμέλεια Στέλιος Βιρβιδάκης-Γιώργος Ξηροπαΐδης (Αθήνα: Κέδρος, 2011), σ. 772.

²⁰Clemens Zintzen, *Μυστικισμός και μαγεία στην Νεοπλατωνική Φιλοσοφία*, μετάφραση Ιωάννης Καλογεράκος (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2000), σ. 21.

²¹Χρήστος Α. Τερέζης, *Ιστορία της Πλατωνικής Ακαδημίας (387 π.Χ-529 μ.Χ)* (Πάτρα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, 2015), σσ.946-947.

στο άμορφο μέχρι τότε υπόστρωμα του *Ενός*²². Έτσι, ο τρισδιάστατος κόσμος, όπως περιγράφεται στο πλωτικό έργο, παρουσιάζεται ως το αποτέλεσμα της «κατώτερης πλευράς της ψυχής», η οποία προβάλλει τον εαυτό της στην *ύλη*. Επομένως, η *ύλη* δεν έχει θετική ύπαρξη. Αντιθέτως, αποτελεί ένα «πράγμα» στο οποίο εμφυτεύεται η Ψυχή η οποία προβάλλει και τον εαυτό της και τα χαρακτηριστικά της τα οποία ήδη άλλωστε φέρει από το *Εν*²³.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, ο κόσμος εκτιμάται από τον Πλωτίνο *ποιοτικά* και ιεραρχείται σε τρία επίπεδα-υποστάσεις, κάθε ένα από τα οποία επιτελεί διαφορετικά λειτουργία. Έτσι, το *Εν* ή *Πρώτον* ίσεται στην κορυφή του πλωτικού συστήματος, προσδιοριζόμενο ως η απόλυτη ενότητα και Αρχή, λογιζόμενο αρνητικά δηλαδή όχι τι είναι αλλά τι *δεν* είναι²⁴, και εκλαμβάνόμενο ως υπάρχον πριν από τα πολλά, που προέρχονται από αυτό και ανάγονται όλα σε αυτό²⁵. Έπεται ο Νους, ως η βαθμίδα στην οποία αναδύονται οι *Ιδέες* που συνιστούν δυνάμεις και συναποτελούν τη «ζωντανή ενότητα» του κόσμου των *Ιδεών*²⁶. Από τον ίδιο το Νου απορρέει η ενέργεια του και δημιουργείται η Τρίτη υπόσταση, η Ψυχή. Σύμφωνα με το αξίωμα του Πλωτίνου κατά το οποίο το κάθε επόμενο είναι κατώτερο του αμέσως προηγούμενου ανώτερου, η ψυχή είναι κατώτερη του Νου. Παρουσιάζει, δε, δύο ιδιότητές: αφενός, ως δημιούργημα και αφετέρου, ως δημιουργική αιτία. Αυτές με τη σειρά τους δημιουργούν δυνάμεις αντίρροπες μεταξύ τους. Από τη μία πλευρά, υπάρχει εκείνη η δύναμη που την ωθεί προς τις ανώτερες από αυτήν υποστάσεις και από την άλλη πλευρά που την ωθεί στο κατώτερο επίπεδο πραγματικότητας, την *ύλη*. Όπως αμφίδρομη είναι η κίνηση της ψυχής, το ίδιο αμφίδρομη είναι και η κίνηση του Νου ο οποίος έλκεται από το *Εν* και ωθείται προς την ψυχή που αποτελεί δημιούργημά του. Βάσει αυτών των δύο διαφορετικών *κινήσεων* της ψυχής, που μάλιστα διέπουν όλη την οντολογική κλίμακα, ο Πλωτίνος προσπάθησε μεγαλειωδώς

²²Richard T. Wallis, *Νεοπλατωνισμός*, μετάφραση Γιάννης Σταματέλλος (Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο, 1995), σ. 43.

²³Audi, *Το Φιλοσοφικό λεξικό του Cambridge*, σ. 772.

²⁴Αντωνίου, *Ο Πλωτίνος θεάται το Ον*, σ. 29.

²⁵Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 31.

²⁶Στο ίδιο, σ. 32.

να αιτιολογήσει αυτή την έμφυτη ροπή της ψυχής προς το *Εν* ώστε να εξασφαλίσει ουσιαστικά τη σωτηρία και την αθανασία της²⁷.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται το κεφάλαιο 7 της τέταρτης Εννεάδας στο σύνολό του. Χαρακτηριστικά, το βασικό θέμα που αναλύεται σχετικά με την αθανασία της ψυχής είναι το αν οι ψυχές των όντων είναι αθάνατες. Ως προς αυτό υπάρχουν τρεις πιθανές απαντήσεις σύμφωνα με τον Πλωτίνο:

Εἰ δέ ἐστιν ἀθάνατος ἕκαστος ἡμῶν, ἢ φθείρεται πᾶς, ἢ τὰ μὲν αὐτοῦ ἄπεισιν εἰς σκέδασιν καὶ φθοράν, τὰ δὲ μένει εἰς αἰεί, ἅπερ ἐστὶν αὐτός, ὥδ' ἂν τις μάθοι κατὰ φύσιν ἐπισκοπούμενος. Ἀπλοῦν μὲν δὴ τι οὐκ ἂν εἴη ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐστὶν ἐν αὐτῷ ψυχὴ, ἔχει δὲ καὶ σῶμα εἴτ' οὖν ὄργανον ὃν ἡμῖν, εἴτ' οὖν ἕτερον τρόπον προσηρημένον.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 1. 1-4.

Με άλλους λόγους, είτε το ίδιο το ον ως τέτοιο είναι αθάνατο, είτε αυτό τελικά χάνεται είτε ένα κομμάτι του χάνεται ενώ ένα άλλο συνεχίζει να υπάρχει αιωνίως. Ο άνθρωπος, συνεχίζει, είναι ένα μείγμα σώματος και ψυχής. Η σωματική ύλη αλλοιώνεται, φθείρεται και τελικά χάνεται και αυτό αποτελεί για τον Πλωτίνο δεδομένο γεγονός. Αν, λοιπόν, το σώμα είναι αναπόσπαστο κομμάτι του κάθε όντος, τότε αναγκαστικά δεν μπορεί αυτό το ον να είναι αθάνατο εντελώς. Είναι προτιμότερο να εκλάβουμε τη σχέση της ψυχής προς το σώμα σαν τη σχέση ανάμεσα στην *Μορφή* και την ύλη²⁸. Υπό αυτή την έννοια, η ψυχή είναι το ίδιο το «είναι» του όντος. Η ψυχή ούτε δημιουργείται ούτε χάνεται αλλά αποτελεί από μόνη της την αρχή της ζωής, είναι η ίδια η ζωή και για αυτό το λόγο είναι άφθαρτη. Διαθέτει την ζωή εντός της και εφόσον είναι αιώνια και άφθαρτη, και η ίδια η ζωή δεν μπορεί ποτέ να σταματήσει να υπάρχει. Μάλιστα, αυτή η λειτουργία της δεν αφορά μόνο τα ανθρώπινα όντα αλλά και όλα τα άλλα, φυτά και ζώα, τα οποία και αυτά διαθέτουν εντός τους ένα κομμάτι αθανασίας που τους μεταβιβάζει η ίδια η ψυχή²⁹.

²⁷Θεοδόσης Ν. Πελεγρίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας* (Αθήνα: Παπαζήση, 2021), σσ. 130-131.

²⁸Inge, *The philosophy of Plotinus*, σ. 218.

²⁹Riccardo Chiaradonna, *Plotino* (Roma: Carocci editore, 2009), σ. 51.

Τέλος, σημαντική έκταση στο ζήτημα της ανωτερότητας της ψυχής έναντι της ύλης δίνεται καθώς όταν η πρώτη αποσπάται, αποκαθαίρεται, από τη δεύτερη συνεχίζει να υπάρχει ακόμα κι αν ο προορισμός της δεύτερης είναι να μεταβάλλεται και τελικά να χάνεται. Κατόπιν τούτων, διαφαίνεται το χρέος που πρέπει να επιτελέσει η ψυχή στον Πλωτίνο: να επανασυνδεθεί, δηλαδή, με το *Εν* το οποίο μπορεί να «γνωρίσει» διαμέσου του Νου³⁰ εξασφαλίζοντας έτσι την αθανασία της. Το θέμα, όμως, πρέπει να αναλυθεί διεξοδικότερα καθώς αποτελεί και την πρώτη απάντηση στο ερώτημα «γιατί τελικά ο Πλωτίνος ασχολείται με το θέμα της αθανασίας της ψυχής» και τι προσφέρει αυτό σε όλο το υπόλοιπο συγγραφικό του έργο και στη φιλοσοφία του εν γένει.

³⁰Φαραντάκης, *Τα όρια της ελευθερίας της ψυχής κατά Πλωτίνο*, σ. 1.

2.2 Η ΨΥΧΗ ΩΣ ΖΩΟΠΟΙΗΤΙΚΗ ΑΡΧΗ

Στο πλαίσιο της απόδειξης της οντολογικής υποβάθμισης της ύλης έναντι της ψυχής, η έρευνα εκκινεί από την μελέτη του ανθρώπινου σώματος ως σύνθετου, ως αποτελούμενο δηλαδή από *Μορφή* και ύλη. Με άλλους λόγους, από την ψυχή και τα μέρη του αντιστοίχως³¹. Αυτό συμβαίνει καθώς ο Πλωτίνος προτίμησε να ερμηνεύσει τον κόσμο και την πραγματικότητα παρατηρώντας τον φυσικό κόσμο που εκτείνεται γύρω του. Υπό αυτόν τον όρο, επικεντρώνεται στο σώμα όπου δεν είναι απλό, αποτελείται από πολλά άλλα συστατικά, καθένα από τα οποία αποτελείται κι αυτό με τη σειρά του από μορφή και ύλη³². Πάντως, το βέβαιο είναι ότι εφόσον είναι σύνθετο, θα μεταβάλλεται και θα φθείρεται, γεγονός το οποίο γίνεται αντιληπτό και κατανοητό από την *αίσθηση*:

Τὸ μὲν δὴ σῶμα καὶ αὐτὸ συγκείμενον οὔτε παρὰ τοῦ λόγου δύναται μένειν, ἢ τε αἰσθησις ὁρᾷ λυόμενόν τε καὶ τηκόμενον καὶ παντοίους ὀλέθρους δεχόμενον, ἐκάστου τε τῶν ἐνότων πρὸς τὸ αὐτοῦ φερομένου, φθείροντός τε ἄλλου ἕτερον καὶ μεταβάλλοντος εἰς ἄλλο καὶ ἀπολλύντος, καὶ μάλιστα ὅταν ψυχὴ ἢ φίλα ποιοῦσα μὴ παρῇ τοῖς ὄγκοις.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 1. 9-15.

Αυτή καθιστά αμέσως σαφές ότι το σώμα εκτίθεται σε βλάβες κάθε είδους που το αποσυνθέτουν μέχρις ότου να διαλυθεί, και άρα είναι φθαρτό³³. Κατά συνέπεια, ότι είναι φθαρτό δεν μπορεί να φέρει τη ζωή από μόνο του, επομένως πρέπει αναγκαία να υποτεθεί ότι υπάρχει μια διαφορετική αρχή ζωοποίησης³⁴. Και όχι μόνο αυτό αλλά και, εφόσον για τον Πλωτίνο ζωή και εμπύχωση είναι ένα και το αυτό, η αρχή της

³¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2],1, μετάφραση Παύλος Καλλιγιάς (Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών-Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας, 2009).

³²Πελεgrίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σσ. 118-119.

³³Matteo Andolfo, *L' ipostasi della "Psyche" in Plotino* (Milano: Vita e Pensiero-Largo A. Gemelli, 1996), σσ. 17-18.

³⁴Andolfo, *L' ipostasi della "Psyche" in Plotino*, σ. 19.

ζωής για το σώμα είναι η ψυχή³⁵. Και δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο υλικό που να φέρει τη ζωή εντός του καθώς η Ύλη είναι το «δυνάμει» από την οποία η Ψυχή σχηματίζει το σύνολο των αισθητών όντων, τα τακτοποιεί και τα επηρεάζει με κάθε τρόπο³⁶, κατευθύνει το υλικό σύμπαν «έσωθεν» ωσάν να «ξεπηδά» αυθόρμητα από αυτό³⁷. Διότι τίποτε δεν μπορεί να υπάρξει στην πραγματικότητα, ούτε καν το «απλό σώμα» χωρίς να υπάρχει η ψυχή στο σύμπαν, εφόσον είναι η αιτία που δημιουργεί το σώμα³⁸. Το παραπάνω επιχείρημα οργανώνεται και εκτίθεται ακόμα περισσότερο στο IV,7, 3 ως μία ακόμα απόδειξη ότι η ζωή δεν μπορεί να υπάρχει από μόνη της σε κάτι σωματικό:

Δεῖ ἄρα τι εἶναι τὸ χορηγὸν τῆς ζωῆς, εἴτε τῇ ὕλῃ ἢ χορηγία, εἴθ' ὅτωσιν τῶν σωμάτων, ἔξω ὃν καὶ ἐπέκεινα σωματικῆς φύσεως ἀπάσης. Ἐπεὶ οὐδ' ἂν εἴη σῶμα οὐδὲν ψυχικῆς δυνάμεως οὐκ οὔσης. Πρὶν γάρ, καὶ ἐν φορᾷ αὐτοῦ ἢ φύσις, καὶ ἀπόλοιτο ἂν ὡς τάχιστα, εἰ πάντα σώματα εἴη, κἂν εἰ ὄνομα ἐνὶ αὐτῶν ψυχὴν τις θεῖτο. Ταῦτ' ἄν πάθοι τοῖς ἄλλοις σώμασιν ὕλης μιᾶς οὔσης αὐτοῖς. Μᾶλλον δὲ οὐδ' ἂν γένοιτο, ἀλλὰ στήσεται ἐν ὕλῃ τὰ πάντα, μὴ ὄντος τοῦ μορφοῦντος αὐτήν. Τάχα δ' ἂν οὐδ' ἂν ἡ ὕλη τὸ παράπαν εἴη. Λυθήσεται τε καὶ τότε τὸ ζύμπαν, εἴ τις αὐτὸ πιστεύσειε σώματος συνέρξει, διδοὺς αὐτῷ ψυχῆς τάξιν μέχρι τῶν ὀνομάτων, ἅερὶ καὶ πνεύματι σκεδαστοτάτῳ καὶ τὸ ἐνὶ εἶναι ἔχοντι οὐ παρ' αὐτοῦ.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 3. 15-28

Αν κάτι τέτοιο όντως συνέβαινε τότε και η ίδια η ζωή θα χανόταν εφόσον η φύση του κάθε σώματος είναι να υπόκειται σε κίνηση και τα πάντα θα χάνονταν αν όντως ήταν σωματικά. Επομένως, και αυτού του είδους σωματικής κίνησης θα ήταν ανώφελη εφόσον δεν θα υπήρχε εν τέλει καν ύλη. Όχι μόνο αυτό, αλλά και το ίδιο το σύμπαν θα διαλυόταν. Υπάρχει, όμως, η ψυχή ως αρχή ζωοποιητική και τάξη των σωμάτων και των επιμέρους μερών του κάθε σώματος.

Συνοψίζοντας τα ως άνω λεγόμενα, στα πράγματα που έχουν ζωή είναι παρούσα η ψυχή διεισδύοντας με τις άυλες δυνάμεις της σε όλα αυτά που ζωογονεί.

³⁵Πλωτίνος, *Εννεάς* IV,7[2], 2. 9-11

³⁶Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 33.

³⁷Arthur Hilary Armstrong, *Πλωτίνος*, επιμέλεια Ελένη Κεκροπούλου (Αθήνα: Ενάλιος, 2006), σ. 117.

³⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV, 7[2], 2. 21-25.

Βάσει αυτού του αξιώματος συνάγεται ότι τα πράγματα είναι στην ψυχή, μαζί με τους λόγους που «κατέβηκαν», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ψυχή «κατέβηκε» σε αυτά χάνοντας κάτι από τη μεταφυσική της αξιοπρέπεια. Δηλαδή, ενώ διοικεί τον κόσμο παραμένει πάντα κοντά στο *Εν* και το αυτό ισχύει και για το οτιδήποτε ανήκει στην ψυχή. Άρα, οι λόγοι βρίσκονται εντός της, ως οι άυλες δυνάμεις που διαθέτει και τις οποίες ποτέ δεν μπορεί να μην έχει. Συνεπώς, υπάρχουν και στα σώματα εξαιτίας της ζωής που αυτά φέρουν λόγω της ψυχής και μέσω αυτών η ίδια η ζωή μεταδίδεται από το ένα στο άλλο³⁹. Η ψυχή είναι η αρχή της ζωής στον αισθητό κόσμο και γι' αυτό το λόγο τα όντα διακρίνονται και ονομάζονται «ζωντανά» όντα, στα οποία αν δεν παρενέβαινε η ψυχή και οι λειτουργίες της η ομορφιά και η τάξις του κόσμου θα χανόταν⁴⁰. Εξάλλου, για τον Πλωτίνο, η ύλη δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα «παθητικό σκεύος» των *μορφών*, ωσάν να ήταν ένα όχημα το οποίο τις μεταφέρει, ενώ το ίδιο παραμένει ουσιαστικά ανεπηρέαστο από αυτές⁴¹.

³⁹Cleto Carbonara, *La filosofia di Plotino* (Napoli: Libreria Scientifica Editrice, 1954), σ. 119.

⁴⁰Damian Caluori, *Plotinus on the Soul* (United Kingdom: Cambridge University Press, 2015), σ. 91.

⁴¹Armstrong, *Πλωτίνος*, σ. 123.

2.3 Η ΑΣΩΜΑΤΗ ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Έχοντας υπ' όψιν την παραπάνω συλλογιστική, κρίνεται πλέον αναγκαία η απόδειξη *περί αυλότητας της ψυχής*⁴². Προκειμένου να καταστεί αυτό δυνατό και κατανοητό, ο Πλωτίνος παρουσιάζει μια διαφωνία που αφορά στο θέμα της λογικής απόδειξης ότι στο σώμα ανήκει η *ανάπτυξη* η οποία αποκτά μια αρχή διαφορετική από αυτό⁴³. Ως τέτοια αρχή αναγνωρίζεται η ψυχή, η οποία δεν ανήκει στη σωματική φύση διότι, σε διαφορετική περίπτωση, θα αυξανόταν και η ίδια, και επομένως θα ήταν αρχή της δικής της ανάπτυξης πράγμα το οποίο καθίσταται αδύνατο⁴⁴. Επιπλέον, η αύξηση του σώματος θα ήταν, υπό αυτή τη συνθήκη, δυνατή είτε μέσω της προσθήκης κάτι που είναι άψυχο είτε μέσω της προσθήκης «ξένων ψυχών»⁴⁵. Άρα, το πρόβλημα θα συνίστατο στο πώς η ψυχή θα μπορούσε να φέρει τις ίδιες ιδιότητες με τις «καταπιεσμένες», τις ξένες ψυχές, στο σύνολο της μάζας του σώματος. Στην πραγματικότητα, αυτό θα καθιστά προβληματική τη μνήμη, τη γνώση και όλες τις άλλες ενέργειες της ψυχής με ενιαία ουσία⁴⁶. Γι αυτό το λόγο ο Πλωτίνος επιμένει στην *ταυτότητα του ανθρώπινου εαυτού* που του επιτρέπει να κρατά τον ίδιο του τον εαυτό ακόμα κι αν το σωματικό υποκείμενο αλλάζει, μεγαλώνει, αυξάνεται ή μειώνεται. Επιπλέον, του επιτρέπει να κρατά τις σκέψεις του και τις αναμνήσεις του ακόμα κι αν αυτές αλλάζουν. Όλο αυτό συνδέεται με την αναντίρρητη ανάγκη της θεώρησης μιας ψυχής που δεν είναι σωματική. Με τη σειρά του αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ταυτότητα αυτή μπορεί να εξαρτάται μόνο από μία αρχή που είναι ανεξάρτητη από τον αισθητικό κόσμο, τον χρόνο και από κάθε μεταβολή. Διότι ο χαρακτήρας της χρονικής μεταβλητότητας, που είναι συμβατός με το σώμα, δεν μπορεί να εγγυηθεί καμία ταυτότητα. Μόλις αυτό γίνει κατανοητό και αποδεκτό ότι είμαστε η μόνιμη ταυτότητα των σκέψεων και των πράξεών μας, τότε μπορούμε να φτάσουμε να ορίζουμε τον *εαυτόν* ως αυτόν που αγκαλιάζει μέσα του και αυτό που δεν υπάρχει πια και ότι δεν ταυτίζεται πλέον με αυτό που είναι τώρα. Αυτή η μορφή ταυτότητας είναι πάνω απ' όλα χαρακτηριστικό της υλικής διάστασης και οδηγεί

⁴²Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], σσ 249-257.

⁴³Στο *ίδιο*, IV 7[2], 5. 10-11.

⁴⁴Andolfo, *L' ipostasi della "Psyche" in Plotino*, σ. 203.

⁴⁵Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 5. 19.

⁴⁶Andolfo, *L' ipostasi della "Psyche" in Plotino*, σ. 203.

στον αναγκαστικό, πλέον, ισχυρισμό ότι το «εγώ» είναι κάτι το υπεραισθητό, δηλαδή η ψυχή⁴⁷. Επομένως, η ψυχή είναι ανεξάρτητη από κάθε ποσοτικότητα⁴⁸.

Μια δεύτερη προσπάθεια ενίσχυσης της απόδειξης περί μη σωματικότητας της ψυχής επιχειρείται από τον Πλωτίνο μέσω οντολογικού-γνωσιολογικού χαρακτήρα επιχειρημάτων:

Ὅτι δέ, εἰ σῶμα εἴη ἡ ψυχή, οὔτε τὸ αἰσθάνεσθαι οὔτε τὸ νοεῖν οὔτε τὸ ἐπίστασθαι οὔτε ἀρετὴ οὔτε τι τῶν καλῶν ἔσται, ἐκ τῶνδε δῆλον.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 6. 1-3

Η ψυχή δεν μπορεί να έχει σχέση με οτιδήποτε σωματικό. Αν είχε, τότε δε θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή καμία αίσθηση, ούτε γνώση, ούτε αρετή, ούτε οτιδήποτε άλλο. Η σημαντικότητα της συγκεκριμένης θέσης έγκειται στο ότι σε αυτό το σημείο επιδιώκεται μία σύνδεση της θεϊκής φύσης της ψυχής με μία θεωρία περί αίσθησης, όπου αυτή η τελευταία αφορά πάντα ένα σωματικό αντικείμενο, εξωτερικό προς το αισθανόμενο που το οδηγεί σε κάτι κατανοητό, και άρα μη αισθητό⁴⁹. Πράγματι, αφού το υποκείμενο που αντιλαμβάνεται πρέπει να συλλάβει κάθε πράγμα με την ίδια αρχή (τῷ αὐτῷ)⁵⁰ και να κρίνει ότι πολλές αισθήσεις είναι διαφορετικές⁵¹, χρειάζεται το αισθανόμενο να μην επεκταθεί. Σε αντίθετη περίπτωση, θα υποπέσει σε μια κατάσταση παράλογη κατά την οποία θα υπάρχει ένας άπειρος πολλαπλασιασμός των αισθήσεων ενώ, ταυτοχρόνως, θα παραμείνει η προέκταση και αυτών αλλά και του αισθανόμενου⁵². Αντίθετα, αν η ψυχή είναι σώμα, ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνεται η αίσθηση ενός αντικειμένου στην *αισθανόμενη ψυχή* θα είναι μόνο

⁴⁷ Στο ίδιο, σσ 203-204.

⁴⁸ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV, 7[2], 5. 51-52.

⁴⁹ Paul Henry, «Une comparaison chez Aristote, Alexandre et Plotin», στο AA.VV, *Les Sources de Plotin, Entretiens sur l'Antiquité Classique*, τόμος V (Geneve: Fondation Hardt, 1960), σσ 429-449.

⁵⁰ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV, 7 [2], 6. 4.

⁵¹ Στο ίδιο, IV, 7[2], 6. 9-10.

⁵² Στο ίδιο, IV, 7[2], 6. 27-37.

από «ίχνη»⁵³ και, άρα, ή αυτά, καθώς διαδέχονται το ένα το άλλο, θα ακυρώνονται, έτσι ώστε να μην υπάρχει πλέον ανάμνηση των αισθανόμενων⁵⁴ ή, αν τα ίχνη επιμείνουν, δεν θα υπάρχουν άλλες αισθήσεις, αφού δεν θα υπάρχει αποτύπωση νέων ιχνών όσο τα προηγούμενα επιμένουν⁵⁵. Όλο αυτό, στο σύνολό του, φαίνεται να είναι παράλογο γιατί το σώμα λαμβάνει καινούργιες αισθήσεις από στιγμή σε στιγμή και ταυτόχρονα, ωστόσο θυμάται τα αντικείμενα που έχει αντιληφθεί προηγουμένως⁵⁶.

Η αμέσως επόμενη απόδειξη περί μη σωματικότητας της ψυχής έρχεται σε σχέση με το τρίπτυχο νους-ψυχή-αίσθηση. Στον Νου, εμπεριέχονται τα είδη που αντανακλώνται στην ψυχή⁵⁷. Η ψυχή αναδεικνύεται σε δημιουργό αιτία καθώς δια της απορροής επιτρέπει να διαχυθεί προς τα έξω η όποια δύναμη υπάρχει εντός της. Αποτέλεσμα τούτου, να εισβάλλει στην άμορφη ως τότε ύλη και να συμβάλλει στη δημιουργία του αισθητού κόσμου ώστε αυτός πλέον να συγκροτείται από ύλη και μορφή. Από την άλλη, ο Νους έλκεται μεν από το Εν, αλλά κινείται προς την ψυχή, η οποία είναι δημιούργημά του⁵⁸, στην οποία μεταδίδει και διαδίδει όλες τις απαραίτητες δυνάμεις οι οποίες θα συμβάλλουν στην ενότητα του κόσμου των Ιδεών⁵⁹. Πρόκειται για δύο υπερβατικές υποστάσεις και όσον αφορά την ψυχή δεν μπορεί να έχει καμία σχέση με την ύλη, διαφορετικά δεν θα μπορεί να νοεί⁶⁰. Διότι αν η αίσθηση επιτυγχάνεται επειδή η ψυχή χρησιμοποιεί το σώμα προκειμένου να γνωρίσει τον σωματικό κόσμο, θα πρέπει και η νόηση να γίνεται καταληπτή μόνο μέσω του σώματος. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο να συμβεί γιατί, τόσο ο Νους όσο και η Ψυχή θα ήταν το ίδιο και το αυτό με την αίσθηση⁶¹, γεγονός που έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με την ανωτερότητα των δύο υποστάσεων. Θα πρέπει επομένως εκείνο που θα νοεί να είναι ασώματο⁶² αλλά και η ψυχή να είναι άυλη⁶³, δηλαδή να ενεργεί

⁵³Στο ίδιο, IV, 7[2], 6. 38-41.

⁵⁴Στο ίδιο, IV, 7[2], 6. 41-43.

⁵⁵Στο ίδιο, IV, 7[2], 6. 43-45.

⁵⁶Andolfo, *L'ipostasi della "Psyche" in Plotino*, σ. 201.

⁵⁷Κατελής Βίγκλας, «Η οντολογική αναβάθμιση της αισθητής ύλης σε νοητή από τον Πλωτίνο και οι μεταγενέστερες απηχήσεις της» στο *Δευκαλίων*, τόμος 30/1-2 (Αθήνα: 2013), σ. 39.

⁵⁸Πελεgrίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σ. 131.

⁵⁹Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 32.

⁶⁰Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 1-2.

⁶¹Στο ίδιο, IV 7[2], 8. 2-5.

⁶²Στο ίδιο, IV 7[2], 8. 12.

χωριστά από το σώμα⁶⁴. Ενεργεί μέσω των δυνάμεών της οι οποίες, όπως ακριβώς η ουσία της ψυχής δεν είναι υλιστικού τύπου ενώ ενεργούν κυρίως στο σώμα, δεν είναι καθόλου υλικές κι αυτές⁶⁵. Πράγματι, ο Πλωτίνος καταδεικνύει ότι η επίδραση των *δυνάμεων* στα σώματα υπάρχει στην *ποιότητά* τους⁶⁶, είναι και αυτές ασώματες στο ότι διαφέρουν ως προς την ποσότητα και επομένως από το σώμα⁶⁷. Συλλήβδην, η ποιότητα παραμένει η ίδια και ολόκληρη σε κάθε μέρος του σώματος, όπως ακριβώς η γλυκύτητα του μελιού είναι η ίδια και στα μέρη του και στο σύνολό του⁶⁸. Άρα, «όπως η γλυκύτητα δεν είναι σώμα το ίδιο θα ισχύει και για όλες τις υπόλοιπες ποιότητες»⁶⁹. Προς αυτή τη κατεύθυνση κινείται και η γνωσιολογικής φύσεως παρατήρηση του Πλωτίνου ότι η εμπειρία μας τοποθετεί μπροστά σε μικρές δυνάμεις μεγάλων μαζών και σε μεγάλες δυνάμεις μαζών μεταξύ των μικρότερων έτσι ώστε η πράξη που οφείλεται σε αυτές πρέπει να αποδοθεί σε κάτι άλλο εκτός του μεγέθους⁷⁰, δηλαδή σε αυτό που είναι χωρίς μέγεθος, στο ασώματο. Διαφορετικά οι δυνάμεις θα έπρεπε να έχουν δυνάμεις ανάλογες των μαζών τους⁷¹.

Έτι περαιτέρω, πρέπει, επομένως, αναγκαία να υπάρχει κάποια «ρυθμιστική αρχή» η οποία θα πρέπει να έδωσε στον υλικό κόσμο την μορφή που έχει πια και άρα να είναι κάτι «έξω και πέρα από κάθε τι που έχει υλική υπόσταση»⁷². Καθίσταται αδύνατον, σύμφωνα με τον Πλωτίνο, η ύλη να αποτελεί την αιτία που δημιουργήσε τις μορφές του κόσμου, άρα θα πρέπει να υπάρχει μια άλλη υπόσταση που επιτελεί την λειτουργία αυτή: η ψυχή⁷³. Η σχέση της με το σώμα δεν είναι μία *σχέση συγκερασμού*, διότι ακόμα κι αν αυτό συνέβαινε, δηλαδή η ψυχή να διαπερνά πλήρως το κάθε σώμα όντας και η ίδια σώμα, ο συγκερασμός αυτός θα γινόταν όπως ακριβώς

⁶³ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8. 22-23.

⁶⁴ Δημητράκοπουλος, *Υστεροβυζαντινή κοσμολογία*, σ. 179.

⁶⁵ Andolfo, *L' ipostasi della Psyche in Plotino*, σ. 46.

⁶⁶ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8¹. 11.

⁶⁷ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8¹. 15.

⁶⁸ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8¹. 20-22.

⁶⁹ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8¹. 22-23.

⁷⁰ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8¹. 23-27.

⁷¹ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8¹. 28.

⁷² Πελεgrίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σ. 122.

⁷³ Στο *ίδιο*, σ. 123.

και στα άλλα σώματα⁷⁴. Αλλά αν τηρηθεί αυτή η αναλογία, τότε όπως ο συγκερασμός των σωμάτων δεν επιτρέπει κανένα από τα συστατικά του να ενυπάρχει *ενεργεία* αλλά μόνο *δυνάμει*, έτσι και η ψυχή θα παραμένει σε αυτή τη κατάσταση⁷⁵. Επίσης, αν παραμένει *δυνάμει* η ψυχή, το ίδιο θα παραμένει και ο Νους αλλά και το *Έν* ώστε αυτό να είναι «ύστερο» και «γεννητό» και η νόησή του να είναι «επίκτητη»⁷⁶. Αποτέλεσμα τούτου, να μην υφίσταται καμία υπόσταση. Διότι αν το *δυνάμει* υφίσταται ξεχωριστά από το *ενεργεία* και τον Νου, τότε δεν πρόκειται ποτέ να φτάσει στην «ενεργοποίηση»⁷⁷. Όμως, το *Έν* είναι πρότερο, με διαφορετική εντελώς φύση από το σώμα, είναι πάντοτε *ενεργεία*, άρα το ίδιο και ο Νους και η Ψυχή. Άρα η ψυχή μπορεί να είναι μόνο ασώματη⁷⁸. Επομένως, το πρωτείο του ψυχικού στοιχείου έναντι οτιδήποτε σωματικού είναι αναγκαίο και συνάμα αποτελεί την αρχή εκκίνησης της άποψης ότι ο τρόπος για να γνωρίσει κανείς την ουσία του κόσμου και του όντος είναι μόνο ο «αναστοχασμός της ψυχής»⁷⁹. Πάντως αυτό το οποίο ο Πλωτίνος δέχεται είναι ότι ναι μεν η ψυχή είναι άυλη, όμως είναι στενά συνδεδεμένη με το «είναι», το οποίο βέβαια αναπαρίσταται εντός της μέσω του Νου, και εξίσου με το «μη-είναι» του *γίγνεσθαι*⁸⁰.

⁷⁴Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 1-2.

⁷⁵Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8². 3-4.

⁷⁶Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8³. 11-13.

⁷⁷Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8³. 14-15.

⁷⁸Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8³. 22-23.

⁷⁹Χάιντς Χάμιζετ, *Τα έξι μεγάλα ερωτήματα της δυτικής Μεταφυσικής και οι ρίζες της νεότερης Φιλοσοφίας*, μετάφραση Μιχάλης Παπανικολάου, επιμέλεια Θάνος Σαμαρτζής (Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012), σ. 203.

⁸⁰Dominic J O'Meara, *Plotinus. An Introduction to the 'Enneads'* (Oxford: Clarendon Press, 1995), σσ. 65-68.

2.4 Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Εφόσον η ψυχή δεν μπορεί να είναι σώμα, πρέπει να διευκρινιστεί η φύση της⁸¹. Αποφασιστικής σημασίας κρίνεται η δήλωση του Πλωτίνου όπως αυτή διαρθρώνεται στο IV 7[2], 8⁴ – 8⁵ σύμφωνα με την οποία η ψυχή δεν οφείλει την ύπαρξή της επειδή είναι *μορφή* σε κάτι αλλά πρέπει να είναι μία *ουσία* που δεν λαμβάνει την ύπαρξή της λόγω της «ανάπαυσής» της στο σώμα, αλλά ευρίσκεται ήδη σε αυτό πριν ακόμα γίνει η ψυχή του συγκεκριμένου όντος⁸². Λόγω αυτού ονομάζεται *πραγματική ουσία*, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο φιλόσοφος:

Τίς οὖν οὐσία αὐτῆς; Εἰ δὲ μήτε σῶμα, μήτε πάθος σώματος, πρᾶξις δὲ καὶ ποιήσις, καὶ πολλὰ καὶ ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς, οὐσία παρὰ τὰ σώματα οὐσα ποία τίς ἐστίν; Ἦ δῆλον ὅτι ἦν φαμεν ὄντως οὐσίαν εἶναι. Τὸ μὲν γὰρ γένεσις, ἀλλ' οὐκ οὐσία, πᾶν τὸ σωματικὸν εἶναι λέγοιτ' ἂν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν, μεταλήψει δὲ τοῦ ὄντος σφωζόμενον, καθόσον ἂν αὐτοῦ μεταλαμβάνη.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 43-50

Η λειτουργικότητα αυτού του επιχειρήματος έγκειται στο ότι με αυτό τον τρόπο αποδεικνύεται το *χωριστόν* της ψυχής από την ύλη οντολογικά και η ύπαρξή της πριν από αυτό. Το σώμα δεν αποτελεί την αιτία της ύπαρξής της, ούτε εξαρτάται από αυτό, αλλά υπάρχει ήδη σε αυτό πριν ακόμα το ίδιο το σώμα μορφοποιηθεί. Επομένως, το σώμα βρίσκεται εντός της ψυχής και όχι το αντίθετο και άρα παραμένει εντελώς ανεπηρέαστη από τα πάθη του σώματος⁸³. Με αυτό το αξίωμα ολοκληρώνεται η επιχειρηματολογία για το *άσώματον* της ψυχής. Ωστόσο, και εντός του πλαισίου εύρεσης της φύσης της, ανοίγεται μια περαιτέρω συζήτηση σχετικά με τα χαρακτηριστικά της. Η διεξοδική απαρίθμηση και ανάλυση αυτών είναι ιδιαίτερα

⁸¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 1.

⁸²Christian Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna (Italia: Bibliopolis, 2005), σ. 169.

⁸³Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8⁵. 44.

σημαντική καθώς θα οδηγήσει την παρούσα έρευνα στον πρώτο λόγο εξαιτίας του οποίου ο Πλωτίνος αφιερώνει πολλά κεφάλαια αναφερόμενος στην ψυχή.

Πρωτίστως, η ψυχή είναι η «αρχή της κίνησης»⁸⁴. Ο Πλωτίνος συνδέει τη ζωή της Ψυχής με την «αυτό-κίνησή» της παραδεχόμενος ότι είναι αρχή της κίνησης για όλα τα σώματα, εκείνη όμως μένει ακίνητη, και διαθέτοντας τη ζωή έτσι κι αλλιώς *αφ' εαυτού* της τη μεταδίδει στα έμψυχα σώματα⁸⁵. Πρόκειται για μία τέλεια κίνηση καθώς η ψυχή οράται και συλλογίζεται ένα διαφορετικό αντικείμενο από αυτήν, διαφορετικό ως προς τη νοημοσύνη, επομένως αναγκάζεται να βγει από τον εαυτό της και αυτή η πράξη της, που νοεί, αποτελεί την *διάνοιά* της⁸⁶. Έτι περαιτέρω, η ψυχή επειδή είναι ανεξάρτητη του χρόνου, εφόσον υπάρχει πριν από αυτόν, και επειδή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς να είναι ενεργή, πρέπει να κατέχει τη ζωή πριν από αυτόν και γι' αυτό, επειδή ο αισθητός κόσμος στο σύνολό του είναι εξαρτημένος από τον χρόνο, πρέπει να είναι ενεργή και στο νοητό κόσμο⁸⁷.

Επιπρόσθετα, έχοντας ως δεδομένο ότι η ζωή είναι ουσία και ως τέτοια είναι μία «ολότητα» που φέρει τη ζωή και μάλιστα είναι πραγματική ουσία, η *ψυχική ζωή*, με άλλους λόγους, αποτελεί την «αιτία» του όντος και διατηρεί την ενότητα, υπάρχει επ' άπειρον. Ως κίνηση «διαποτίζει» τα όντα, καθώς κινείται προς τον κόσμο της εξωτερικής πραγματικότητας και διαπνέει το κάθε σώμα ξεχωριστά⁸⁸. Η μορφή αυτής της κίνησης είναι οντολογικής φύσεως, αφορά δηλαδή όλο το *γίνεσθαι*, το διατηρεί σε απόλυτη ενότητα, διότι όχι μόνο τα επιμέρους όντα αλλά και το ίδιο το Σύμπαν θα αποτελούν έναν και ενιαίο οργανισμό, ένα «ζων σώμα»⁸⁹.

Δευτερευόντως, επειδή υπάρχουν πράγματα τα οποία δεν έχουν τη ζωή εντός τους επίκτητα, η φύση της ψυχής που φέρει τη ζωή, επειδή ακριβώς είναι «αρχή της ζωής», πρέπει αναγκαία να είναι *ανώλεθρη* και *αθάνατη*, να έχει δηλαδή θεϊκή φύση εφόσον *δια της απορροής* εξαρτάται από το πρωταρχικό ον, το *Εν* και διαποτίζονται σε αυτήν τα γνωρίσματά του⁹⁰. Άρα θα πρέπει να είναι και *αιώνια*, γεγονός το οποίο

⁸⁴ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 9. 6.

⁸⁵ Στο *ίδιο*, IV 7[2], 9. 6-9.

⁸⁶ Parente, *Introduzione a Plotino*, σ. 123.

⁸⁷ Damian Caluori, *Plotinus on the Soul*, σ. 100.

⁸⁸ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 9. 1-13 και IV 7[2], 12. 4.

⁸⁹ Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 42.

⁹⁰ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 9. 11-12.

επιβεβαιώνεται τόσο από τα προαναφερθέντα επιχειρήματα περί μη σωματικότητάς της⁹¹ όσο και από την *ανθρώπινη ψυχή* και την διαίρεσή της σε ανώτερη και κατώτερη⁹².

Η κατώτερη ψυχή έχει προσλάβει, εξαιτίας της συναναστροφής της με τον αισθητό κόσμο, τις επιθυμίες και τα πάθη του σώματος εφόσον έχει έρθει σε συναναστροφή με αυτό. Αντιθέτως, εκείνη που είτε έχει μείνει ανεπηρέαστη από αυτά είτε τα έχει ολοκληρωτικά αποβάλλει είτε δεν έχει συναναστραφεί καθόλου με την ύλη, η ανώτερη ψυχή του ανθρώπου δύναται να καθαρθεί και μετά από αυτή τη διαδικασία να οράται πλέον αρχέτυπες ιδέες και να ομοιάζει του Ενός. Αυτή η κίνηση της ψυχής, προς τη θέαση του Ενός, συμβαίνει διότι η φύση της είναι συμβατή με αυτό και άρα επειδή οράται τις Ιδέες που ενοικούν στο *Εν* και επειδή η υπόστασή του είναι θεϊκή και η φύση του αιώνια, το αυτό θα είναι και η ψυχή. Γιατί η ροπή της ψυχής είναι να μετέχει στα «θεϊκά πράγματα», ως κάτι που έχει συγγένεια με αυτά και ομοιάζει με αυτά. Για τον Πλωτίνο αυτό το «ταξίδι της ψυχής», δηλαδή η προέλευσή της από το *Εν*, η περιπλάνησή της στον αισθητό κόσμο και επιστροφή της πάλι σε αυτό, είναι ανάλογο με την ομηρική εικόνα της περιπλάνησης του Οδυσσέα έως ότου φτάσει στην Ιθάκη. Όπως δηλαδή ο Οδυσσέας δεν σώθηκε από «τους Λαιστρυγόνες και τους Κύκλωπας», για να επιστρέψει στη γεννέτηρά του και σκοτωθεί εκεί, έτσι και η ψυχή, αφού επιστρέψει στο *Εν*, δεν διαχέεται, αλλά επειδή βρίσκει τον εαυτό της κοντά του, «αναπαύεται και σώζεται»⁹³. Επιπλέον, το ότι η ψυχή είναι αδύνατο να χαθεί επιβεβαιώνεται και από το ότι φέρει τη ζωή⁹⁴. Διότι η ψυχή δεν κατέχει τη ζωή εξαιτίας του ότι η πρώτη κοινωνεί με το σώμα αλλά η δεύτερη ενοικεί σε αυτήν έτσι κι αλλιώς, ωσάν να είναι κατηγορημά της. Η ζωή αποτελεί «ουσία» και η ζωή αυτή έτσι κι αλλιώς ζει από μόνη της⁹⁵.

Συνοψίζοντας την παραπάνω πλωτινική θέση, η ψυχή αναδεικνύεται ως *αθάνατη, ανώλεθρη* και προσομοιάζουσα με τα θεϊκά πράγματα στο επίπεδο που αυτή φέρει τη ζωή και λαμβάνοντας υπόψη την διπλή κίνηση της ανθρώπινης ψυχής. Το αξιοπρόσεκτο σε αυτό το σημείο είναι ότι το άτομο σκιαγραφείται ως ψυχή και πιο

⁹¹Στο *ίδιο*, IV 7[2], 10. 1-2.

⁹²Στο *ίδιο*, IV 7[2], 10. 3-21.

⁹³Πελεgrίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, 137-138.

⁹⁴Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 11. 2-3.

⁹⁵Στο *ίδιο*, IV 7[2], 11. 9-10.

συγκεκριμένα ως «το υποκείμενο της αντίληψης» και καταδεικνύεται αυτό από την γενικότερη θεώρηση του Πλωτίνου ότι το σώμα είναι αναπόσπαστο κομμάτι του σώματος της *παγκόσμιας ψυχής*, δηλαδή του υλικού σύμπαντος. Το σώμα, ως ύλη που εμπνυχώνεται είναι κάθε φορά ένα μέρος του σύμπαντος. Επομένως, η όποια μεταβολή του και φθορά του έγκειται «στους νόμους της αιώνιας ψυχής της κτιστής φύσεως»⁹⁶.

Τριτευόντως, κυρίαρχη θέση στη μεταφυσική του Πλωτίνου είναι ότι η ψυχή με κανέναν τρόπο δεν αναγκάζεται να δεχθεί και να αφομοιώσει εντός της τα συνεχόμενα παθήματα του σώματος⁹⁷. Προς τούτο, επιμένει συνεχώς να διατηρεί την ψυχή *άφθαρτη*⁹⁸. Για να το επιτύχει αυτό, η επιχειρηματολογία του εδράζεται στο «τι θα συνέβαινε αν ήταν φθαρτή» και άρα ομοιάζε περισσότερο του σωματικού. Σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε «από καιρό να είχαν χαθεί τα πάντα»⁹⁹. Η ψυχή, όμως, όπως ήδη έχει λεχθεί, αποτελεί *αρχή κινήσεως* και άρα φέρει τη *ζωή* εκ φύσεως, διαποτίζοντας με αυτή τα σώματα. Τα σώματα, από την άλλη πλευρά, έχουν τέτοια φύση ώστε να αυξομειώνεται ο όγκος τους, η μάζα τους, να μεταβάλλονται, να φθείρονται και τελικά να χάνονται¹⁰⁰. Θα έπρεπε άρα το ίδιο να υφίσταται και η ψυχή από τη στιγμή που είναι φθαρτή. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί διότι, από τη στιγμή που «γνωρίζει» τις Ιδέες των πραγμάτων εξ' αρχής προτού αυτά καν υπάρξουν τελικά μέσω της *αναμνήσεως*¹⁰¹, προϋπάρχει από αυτά διαθέτοντας αιώνιες γνώσεις, άρα αιώνια θα πρέπει να είναι και αυτή¹⁰². Τέλος, στερούμενη μάζας και μεγέθους δεν μπορεί να καταστρέφεται αλλά, αντιθέτως, αποτελεί μια φύση *ενιαία* και *απλή*, ως «ενέργεια στη ζωή»¹⁰³. Κατόπιν τούτων, η ψυχή είναι αδιαίρετη και παρούσα ως μία, πανομοιότυπη και ολόκληρη σε όλα τα μέρη¹⁰⁴ και επομένως άφθαρτη. Ταυτοχρόνως, όμως, η ψυχή μπορεί να δρα με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με τις λειτουργίες που επιτελεί το κάθε όργανο του σώματος ξεχωριστά,

⁹⁶Rappe, *Μελετώντας τον Νεοπλατωνισμό*, σ. 167.

⁹⁷Μάνος, *Η οντολογία του κακού παρά Πλωτίνω, ηθικοί και μεταηθικοί απόηχοι*, σ. 61.

⁹⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 12. 20.

⁹⁹Στο *ίδιο*, IV 7[2], 12. 1-3.

¹⁰⁰Στο *ίδιο*, IV 7[2], 12. 13-14.

¹⁰¹Στο *ίδιο*, IV 7[2], 12. 9-10.

¹⁰²Στο *ίδιο*, IV 7[2], 12. 11.

¹⁰³Στο *ίδιο*, IV 7[2], 12. 13-15.

¹⁰⁴Riccardo Chiaradonna, *Plotino*, σ. 51.

αλλά πάντως δεν εξαρτάται από τα ίδια τα όργανα προκειμένου να συνεχίσει να υπάρχει¹⁰⁵. Αν όλες οι ψυχές είναι ουσιαστικά μία, αυτό μπορεί να συμβαίνει για δύο λόγους, σύμφωνα με τη νύξη που κάνει ο Πλωτίνος : πρώτον, επειδή προέρχονται από την *ψυχή του παντός* και δεύτερον, επειδή η ψυχή του παντός όπως και οι *ατομικές ψυχές* προέρχονται από μία ψυχή και γι' αυτό είναι μία¹⁰⁶.

Με την ψυχή να μην υπόκειται σε καμία μεταβολή αλλά να διαχέεται στα σώματα, εγείρεται το ερώτημα «πώς αυτή ενσωματώνεται»¹⁰⁷. Η απάντηση σε τούτο είναι εξαιτίας του *Νου*¹⁰⁸. Αυτός παραμένει κοντά στο *Εν* απαθής και μέσα στην απάθειά του χωρίς να έχει καμία παρόρμηση και πόθο, έχει μόνο «νοητική ζωή»¹⁰⁹. Όταν έρθει η στιγμή, και μόνο τότε, και η Ψυχή αποκτήσει κάποιον πόθο κινείται, απομακρύνεται από αυτόν προκειμένου να διαποτίσει τα σώματα με τα όσα ο Νους προηγουμένως «έχει δει»¹¹⁰. Πρόκειται για μία ενέργεια του Νου, ο οποίος, παραμένοντας στην ίδια κατάσταση με προηγουμένως, «διακοσμεί» τα πάντα δια της ψυχής και επειδή η ίδια, όπως αποδείχθηκε, είναι αθάνατη, αθάνατος θα είναι κι ο *Νους*, όπως αθάνατο είναι και το *Εν*¹¹¹. Στο σημείο αυτό, προεκτείνοντας τη σκέψη του Πλωτίνου, όπως συμβαίνει με τις ψυχές των ανθρώπων, κατά παρόμοιο τρόπο θα συμβαίνει και με τις ψυχές των άλλων φυτών και ζώων. Καθόσον οι ψυχές αυτών είναι ψυχές έκπτωτες που εισχώρησαν στα σώματα των ζώων, ακόμα και θηρίων, θα πρέπει να είναι κι αυτές αθάνατες και αιώνιες. Όμως ακόμα κι αν υπάρχει κάποιο άλλο είδος ψυχής, δεν μπορεί να προέρχεται από πουθενά αλλού αλλά από την ίδια τη *Φύση*, διότι κι αυτή με τη σειρά της αποτελεί την αιτία της ζωής για τους ζωντανούς οργανισμούς¹¹². Με άλλα λόγια, οι ψυχές των ζώων είναι είτε ψυχές έκπτωτες που εισχώρησαν σε αυτά είτε στελεχώνονται από την Φύση. Στην πρώτη περίπτωση, αυτή η πτώση και η αθανασία της ψυχής μπορεί να εξηγηθεί αν υποθέσουμε ότι οι *ζωικές ψυχές* είναι του ίδιου είδους με τις ανθρώπινες και μάλιστα ότι εκλαμβάνονται ως

¹⁰⁵Dominic J. O' Meara, *Plotinus. An introduction to the Enneads* (New York: Oxford University Press, 1993), σ. 19.

¹⁰⁶Henry J. Blumenthal, *Soul an Intellect. Studies in Plotinus and Later Neoplatonism*, σ. 56.

¹⁰⁷Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 13. 1.

¹⁰⁸*Στο ίδιο*, IV 7[2], 13. 2.

¹⁰⁹*Στο ίδιο*, IV 7[2], 13. 2-3.

¹¹⁰*Στο ίδιο*, IV 7[2], 13. 4-5.

¹¹¹*Στο ίδιο*, IV 7[2], 13. 17-20.

¹¹²*Στο ίδιο*, IV 7[2], 14. 1-5.

λογικές ψυχές με τον τρόπο που και οι ανθρώπινες ψυχές είναι λογικές. Άλλωστε, είναι αθάνατες. Η πτώση τους θα ήταν τότε η κάθοδος τους. Μάλιστα στο σημείο αυτό γίνεται μια πρώτη αναφορά στη θεωρία της μετενσωμάτωσης σύμφωνα με την οποία η «λογική ψυχή του ανθρώπου» όταν τυχόν εισέλθει στο σώμα «άλογου ζώου», τότε γίνεται κι αυτή άλογη¹¹³. Τέλος, στην δεύτερη περίπτωση, με τον όρο «άλλο είδος ψυχής» υποδηλώνεται από τον φιλόσοφο η *γενεσιουργός ψυχή*¹¹⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας, η *Ψυχή* στο σύστημα του Πλωτίνου κατέχει μια ενδιάμεση θέση ανάμεσα στον κόσμο της δικής της εμπειρίας και σε αυτόν των υλικών οντοτήτων. Μάλιστα είναι κάπως χαμηλότερα από τον Νου και μπορεί να θεωρηθεί ως είδος της καταληπτής ύλης. Η ενδιάμεση θέση στην οποία ευρίσκεται αφορά εκείνη τη θέση ανάμεσα σε δύο άκρα: από τη μία πλευρά οράται το *Εν* που χάνεται στο άρρητο και από την άλλη πλευρά διαχέεται στην ύλη που χάνεται στο μη-ον. Όλες οι άλλες οντότητες, οι μόνες δηλαδή οντότητες που είναι πραγματικές διότι δεν είναι ακριβώς κάτι που δεν μπορεί να οριστεί όντας κάτι το άπιαστο, λαμβάνουν μέρος σε μια διττή φύση, συνδεδεμένες όπως είναι, από το ανώτερο, σ' αυτό από το οποίο πηγάζουν και από το κατώτερο, σ' αυτό προς το οποίο τείνουν, για να μεταδώσουν τη ζωή. Ακόμα και η *Ψυχή*, επομένως, σύμφωνα με αυτή την αρχή, παρουσιάζει τώρα παρόμοια χαρακτηριστικά με αυτά των καταληπτών και τα χαρακτηριστικά αυτού που χάνει την θεϊκή του αξιοπρέπεια και κλίνει συνεχώς προς το κατώτερο, όπου διοχετεύει την πληρότητα της ζωής της, ώστε να δημιουργήσει τον κόσμο των πεπερασμένων πραγμάτων¹¹⁵. Όπως η αρχή της κινήσεως λοιπόν, έτσι και το διαιρετό και το αδιαίρετό της είναι στοιχεία της φύσης της, ως δύο διαφορετικές στιγμές της ουσίας της ψυχής, αποδίδοντας το πρώτο στις φυτικές ψυχές και σε αυτές που έχουν άμεση σχέση με την αίσθηση, των οποίων οι λειτουργίες εκπληρώνονται μόνο στο βαθμό που διεισδύουν στα σώματα και χωρίζονται από αυτόν, και αφήνοντας τις απρόσιτες στη σωματικότητα, σε μία ανώτερη δηλαδή σφαίρα, τη *διανοητική ψυχή*. Τότε αυτό το μείγμα θα κατέληγε να είναι το σύνολο της ψυχής, που αποτελείται από δύο διακριτά μέρη και θα έχει

¹¹³ Δημητρακόπουλος, *Υστεροβυζαντινή Κοσμολογία. Η κριτική του Γρηγορίου Παλαμά στη διδασκαλία του Πλωτίνου και του Πρόκλου περί κοσμικής ψυχής*, σ. 178.

¹¹⁴ Caluori, *Plotinus on the Soul*, σ. 194.

¹¹⁵ Cleto Carbonara, *La filosofia di Plotino*, σ. 131.

ξεχωριστές λειτουργίες¹¹⁶. Εκτός αυτών των ιδιοτήτων της, η τρίτη αυτή υπόσταση του Πλωτίνου είναι αναγκαία αιώνια και άφθαρτη εφόσον διαθέτει εντός της θεϊκά χαρακτηριστικά τα οποία μεταβιβάζει στην ύλη καθόσον έρχεται σε κοινωνία με αυτήν. Κι αυτό δεν θα μπορούσε να γίνει με κανέναν άλλο τρόπο παρά μόνο αν είναι αθάνατη ώστε να επιτελεί το έργο της ανεξαρτήτως του χρόνου. Όταν μάλιστα διαχέεται στα σώματα, παραμένει «ξένη» προς οτιδήποτε σωματικό διότι, καθώς το σώμα γεννιέται και χάνεται, η Ψυχή δεν οφείλει την ύπαρξή της εξαιτίας της συναναστροφής με αυτό, αλλά είναι μία πραγματική ουσία που αποτελεί ενεργό δύναμη και ζωοποιό, πριν ακόμα γίνει ψυχή του συγκεκριμένου σώματος¹¹⁷.

¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 133.

¹¹⁷ Στο ίδιο, σ. 148.

2.5 Η ΑΝΩΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ

Η διεξοδική ανάλυση όλων αυτών των χαρακτηριστικών της ψυχής, των ιδιοτήτων της, των δυνάμεών της, της φύσης και της ουσίας της εκφράζονται στο σύνολο της Εννεάδας IV, 7[2] αλλά όχι τυχαία. Εξυπηρετούν έναν θεμελιώδη και πολυδιάστατο σκοπό επί του οποίου δομείται το φιλοσοφικό οικοδόμημα που προτείνει ο Πλωτίνος: η ανωτερότητα του ψυχικού στοιχείου και η οντολογική υποβάθμιση της ύλης, η διαμόρφωση της πραγματικότητας και αντιμετώπισης της ως τέτοιας μη επηρεαζόμενη από τα παθήματα του σώματος και, τελικά, η δομή του Σύμπαντος ως *η ψυχή του παντός*.

Πιο αναλυτικά, η οντολογική υποβάθμιση της *αισθητής ύλης* οδήγησε συλλήβδην στην περαιτέρω υποβάθμισή της, θεωρούμενη ως «πηγή του κακού». Οφείλει, δε, την ύπαρξή της στο *Εν*, το οποίο κινείται καθοδικά και αυτή του η κίνηση οδηγεί αναγκαία στην «οντολογική αναβάθμιση» της *νοητής ύλης* μέσω της αποτύπωσης των Ιδεών σε αυτήν, πριν αντανakλασθεί στην Ψυχή, για την δημιουργία των όντων του υλικού κόσμου. Επιπλέον, η κίνηση αυτή δύναται να γίνει και ανοδική προς την *Πρώτη Αρχή* εξαιτίας της μεσολάβησης της ψυχής, προκειμένου να αποφεύγεται η συνάφεια του νοητού-αισθητού κόσμου. Έτσι, η νοητή ύλη αποκτά θεϊκά γνωρίσματα, μετέχοντας τόσο στο *Όν* όσο και στην *αιωνιότητα*¹¹⁸. Σύμφωνα με αυτό, η ανθρώπινη ζωή εκλαμβάνεται ωςάν να είναι ταυτόχρονα σε μια «υλική και χρονική διάσταση» όσο και σε μια «άυλη και αθάνατη σφαίρα». Επομένως, τα ανθρώπινα όντα, κατά τον Πλωτίνο, βιώνουν πλήρως το *είναι* τους μόνο στο πνευματικό επίπεδο, στο οποίο δεν υπάρχει καμία σχέση ανάμεσα στη ζωή της «αιώνιας νόησης» και την «ενσώματη συνείδηση». Έτσι, το σώμα είναι διαφορετικό ουσιαστικά από τον Νου και άρα από την Ψυχή¹¹⁹, ως επηρεαζόμενη από αυτόν.

Η ψυχή για τον Πλωτίνο είναι η *νοητή ουσία*, η δύναμη που διαμορφώνει τα σώματα ώστε να είναι σώματα ζωντανών οργανισμών εφόσον η ίδια φέρει τη ζωή. Όμως η ψυχή που βρίσκεται εντός του σώματος δεν είναι, κατά κυριολεξία, μια «ατομική ψυχή» αλλά μία εμφάνιση της *καθολικής ψυχής*, ως αιτία ύπαρξης όλων

¹¹⁸ Βίγκλας, *Δευκαλίων*, σ. 37.

¹¹⁹ Anthony A. Long, *Νους, Ψυχή και Σώμα στον αρχαίο ελληνικό στοχασμό*, σ. 16.

των ψυχών¹²⁰. Εγείρεται κατόπιν τούτων το ερώτημα: αν η ψυχή είναι οντολογικά ανώτερη από το σώμα, και υπάρχει σε αυτό ως «ενέργημα», πώς οργανώνει το σώμα ώστε να είναι όπως κι αυτή ζωντανό¹²¹. Η απάντηση εκ μέρους του Πλωτίνου εδράζεται σε δύο απόψεις: πρώτον, η ψυχή δεν υπάρχει στο σώμα αλλά το αντίστροφο, δηλαδή ότι η ψυχή δεν είναι «τοπικά παρούσα» στο σώμα¹²². Δεύτερον, επειδή ακριβώς είναι «ενέργημα», η οργάνωση του σώματος γίνεται μέσω *δυνάμεων* και *ενεργειών*¹²³.

Επιπροσθέτως, η ψυχή ως *αρχή κινήσεως και μεταβολής* δεν είναι μόνο ουσία που φέρει τη ζωή στα σώματα, αλλά έχει και μία «κοσμική διάσταση». Η ονομαζόμενη Κοσμική Ψυχή αναλαμβάνει το έργο της εξήγησης των «καθολικών φυσικών νόμων» που έχουν ρυθμιστικό χαρακτήρα και διέπουν τον κόσμο ως ζωντανό οργανισμό. Αφορά δηλαδή κάθε μεταβολή που συμβαίνει στο σύμπαν με τρόπο που να είναι σύμφωνος με τις *Ιδέες* και οργανώνει τον φυσικό κόσμο. Υπό αυτή την έννοια, ο Πλωτίνος ασχολείται με φαινόμενα «ψυχοφυσικού χαρακτήρα» που σχετίζονται με τον καταμερισμό των λειτουργιών της ψυχής εντός του σώματος και με τον τρόπο λειτουργίας της «αίσθησης» και της «μνήμης» τόσο σε ατομικό όσο και σε ευρύτερο επίπεδο¹²⁴. Τέλος, κανένα σώμα δεν θα μπορούσε να υπάρξει, αν δεν υπήρχε πρωτίστως η δύναμη της ψυχής. Τόσο η Φύση όσο και το Σύμπαν ολόκληρο διαθέτει ψυχή και κυριαρχείται από αυτήν εφόσον είναι αρχή ζωοποιητική¹²⁵. Κάθε τι που στερείται τόσο ψυχής όσο και ζωής είναι υποδεέστερο, άσχημο, και «αιιδές». Μόνο με τη συμμετοχή του στο *Εν* αποκτά μορφή και σχηματίζεται, ζει και κινείται¹²⁶.

¹²⁰ Γιώργος Καραμανώλης, «Ψυχή, Νους και Σώμα», στο *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*, επιμέλεια Γιώργος Καραμανώλης (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017), σ. 362.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 364.

¹²² Damian Caluori, *Plotinus on the Soul* (Oxford: Oxford University Press, 2015), σσ. 180-192.

¹²³ Γιώργος Καραμανώλης, «Ψυχή, Νους και Σώμα», σ. 365.

¹²⁴ Παύλος Καλλιγιάς, *Πλωτίνου, Εννεάς Τέταρτη*, σ. 9.

¹²⁵ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 3. 15.

¹²⁶ Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 63.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Η ΥΠΟΒΑΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΜΑΤΕΡΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο ΠΛΩΤΙΝΙΚΟΣ ΔΥΙΣΜΟΣ

Ο Πλωτίνος μπορεί να χαρακτηριστεί ως μετα-Αριστοτελικός, Πλατωνικός δυιστής. Ο δυισμός αυτός έχει διαμορφωθεί από την αντιπαράθεση με την αριστοτελική υλομορφική περιγραφή του για το μεμονωμένο οργανικό σύνθετο, όπως αυτό καταδεικνύεται στο *Περί Ψυχής*. Από την άλλη πλευρά, ο πλατωνικός δυισμός υπερασπίζεται ότι η ψυχή και το σώμα είναι δύο διακριτές οντότητες. Ωστόσο, αυτό κρίνεται εξαιρετικά ανεπαρκές διότι δεν απαντά στο ερώτημα αν το άτομο ή ο εαυτός πρέπει να ταυτιστεί με κάποια από αυτές τις οντότητες ή και με τις δύο¹²⁷. Το άλλο πρόβλημα το οποίο στοιχειοθετείται και υπονοείται στο IV 7[2] «*Περί αθανασίας της ψυχής*» εντοπίζεται στις υλιστικές απόψεις των προκατόχων του φιλοσόφων και των συνακόλουθων φιλοσοφικών σχολών τους. Εδώ επιχειρεί ο Πλωτίνος να καταρρίψει την αντίληψη εκείνων περί σωματικής φύσεως της ψυχής, μια επιχειρηματολογία που αναλύεται σε όλο το κεφάλαιο του πλωτινικού έργου. Επομένως, κρίνεται αναγκαία η διεξοδική αναφορά και ο συνακόλουθος σχολιασμός των σημείων εκείνων επί του πρωτοτύπου όπου διαφαίνεται αυτή η πολεμική του Πλωτίνου.

¹²⁷Lloyd P. Gerson, *Plotinus* (New York: Routledge, 2010), σ. 109.

3.2 Η ΣΥΜΠΑΘΕΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Ο Πλωτίνος εκκινεί την πολεμική του ήδη σχεδόν από την αρχή του έβδομου κεφαλαίου υπερασπιζόμενος την μη σωματικότητα της ψυχής λέγοντας:

Εἰ δέ τις μὴ οὕτως, ἀλλὰ ἀτόμους ἢ ἀμερῇ συνελθόντα ψυχὴν ποιεῖν τῇ ἐνώσει λέγοι καὶ ὁμοπαθεία, ἐλέγχοιτ' ἂν καὶ τῇ παραθέσει μὴ δι' ὅλου δέ, οὐ γιγνομένου ἐνὸς οὐδὲ συμπαθοῦς ἐξ ἀπαθῶν καὶ μὴ ἐνοῦσθαι δυναμένων σωμάτων.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 3. 1-5

Βάλλει, επομένως, κατά των επικούρειων φιλοσόφων σύμφωνα με τους οποίους η ψυχή είναι μία «σωματική δομή» η οποία είναι σε άμεση σχέση με το σώμα έτσι ώστε κανένα από τα δύο να μην μπορεί να συνεχίζει να υπάρχει με την έλλειψη ενός εκ των δύο¹²⁸. Τόσο άρρηκτη είναι η σχέση μεταξύ των δύο αυτών οντοτήτων, ώστε ακόμα και η αίσθηση να εξαρτάται μόνο από την αμοιβαία ύπαρξή τους¹²⁹. Επιπρόσθετα στην *Επιστολή προς Ηρόδοτο*, 63, σχετικά με τις αισθήσεις και τα συναισθήματα, η ψυχή είναι ένα σώμα, φτιαγμένο από διαφορετικά μέρη κατανεμημένα σε ολόκληρο το σύνολο των ατόμων και που μοιάζει περισσότερο με τον αέρα με μια ορισμένη πρόσμιξη θερμότητας ώστε από τη μία να μοιάζει με τον αέρα και από την άλλη να μοιάζει με θερμότητα. Υπάρχει βέβαια και ένα άλλο μέρος, το οποίο είναι ωραιότερο και εξοχότερο ακόμα κι από αυτά τα συστατικά και εξαιτίας αυτού είναι περισσότερο αρμονικό, συμπαθές επίσης με το υπόλοιπο άθροισμα¹³⁰. Ο Πλωτίνος, αντιθέτως, υποστηρίζει ότι η *συμπάθεια* είναι χαρακτηριστικό της ψυχής, αλλά κανένα μίγμα από ατομικά σώματα δεν μπορεί να την κατέχει¹³¹.

¹²⁸Robert W. Sharples, *Στωικοί, Επικούριοι και Σκεπτικοί*, μετάφραση Μαρίνα Λυπουρλή-Γιάννης Αβραμίδης, επιμέλεια Κατερίνα Καουκή (Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2002), σ. 109.

¹²⁹Sharples, *Στωικοί, Επικούριοι και Σκεπτικοί*, σ. 110.

¹³⁰Στο ίδιο, σ. 111.

¹³¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 3. 5.

3.3 Η ΑΙΣΘΗΤΗΡΙΑΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΑΙ Η ΝΟΗΣΗ

Αποφασιστικής σημασίας βήμα προς την ίδια κατεύθυνση της πολεμικής του αναλύεται στο IV 7[2], 6 (Ὅτι δέ, εἰ σῶμα εἴη ἡ ψυχὴ, οὔτε τὸ αἰσθάνεσθαι οὔτε τὸ νοεῖν οὔτε τὸ ἐπίστασθαι οὔτε ἀρετὴ οὔτε τι τῶν καλῶν ἔσται, ἐκ τῶνδε δῆλον.) και στο IV 7[2], 7 (Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐκ τοῦ ἀλγεῖν καὶ ἐκ τῆς τοῦ ἀλγεῖν αἰσθήσεως τὸ αὐτὸ τοῦτο.) σχετικά με την ενότητα της αντιληπτικής εμπειρίας που οδηγεί απαραίτητα στην υπονόμευση του οποιουδήποτε υλισμού των Στωικών¹³². Συγκεκριμένα, το επιχείρημα συνίσταται στην ενότητα της συνείδησης στην αισθητηριακή αντίληψη το οποίο δομεῖται ἐπὶ τῆς βάσεως του ὅτι εἶναι ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἀσύμβατη με τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὕλης ὡς κάτι σωματικό¹³³.

Πιο αναλυτικά, για τους Στωικούς η ψυχή αποτελεί ένα ειδικό μέρος του σώματος, που εκτείνεται ἐντὸς του¹³⁴, ἀποτελεῖ τὴν «θεότητα» μέσα μας¹³⁵ και ταυτίζεται με το πνεῦμα¹³⁶. Το πνεῦμα μάλιστα «διαπερνά ὅλα τα πράγματα», σε αὐτὸ οφείλονται οἱ διαφορετικὲς κάθε φορά ιδιότητές τους, εἶναι ἡ αἰτία ζωῆς για τα φυτά και τα ζῶα και ο λόγος που ἄνθρωπος διαθέτει τὸ λογικόν ἐντὸς του¹³⁷. Μολονότι, δε, ἀποτελεῖται ἀπὸ οκτὼ μέρη, τὸ κυρίαρχο εἶναι τὸ μέρος τῆς καρδιάς ἐνῶ τα υπόλοιπα ἀποτελοῦν προεκτάσεις αὐτοῦ πρὸς τα ἀντίστοιχα ὅργανα. Επομένως, ἐκλαμβάνουν τὴν ἐσωτερικὴ και ἐξωτερικὴ αἴσθηση ὡς φυσικὴ μετάδοση ἀπὸ τα αἰσθητήρια ὅργανα ἢ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ σώματος που κυριαρχεῖ. Ἡ κριτικὴ τοῦ Πλωτίνου σε αὐτὸ¹³⁸ καταδεικνύει ὅτι καμία ἀναφορά με ἀπλῶς φυσικοὺς ὅρους δὲν μπορεῖ να δώσει μια εὐλογη ἐξήγηση τῆς ἐνότητας τῆς αἰσθητηριακῆς ἀντίληψης.

Επιπλέον, στο IV 7[2], 7 προστίθεται ἕνα ἀκόμα ἐπιχείρημα, ἐναντίον τῆς προηγούμενης στωικῆς θέσης, που ἀφορὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ πόνου, υποστηρίζοντας

¹³²Eyjolfur K. Emilsson, *Plotinus on Sence-Perception: A philosophical Study* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), σ. 94-101.

¹³³Emilsson, *Plotinus* (New York: Routledge, 2017), σ. 175.

¹³⁴Στο ἴδιο, σ. 175.

¹³⁵Sharples, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, σ. 121.

¹³⁶Στο ἴδιο, σ. 123.

¹³⁷Grayling, *Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, σσ. 141-142.

¹³⁸Πλωτίνος, *Ὑννάς* IV 7[2], 6. 15-26.

ότι κανένα μέρος της ψυχής που κυριαρχεί το ανάλογο μέρος του σώματος δεν μπορεί να αντιλαμβάνεται τον πόνο. Ακόμα κι αν υπάρχει κάποιο είδος μετάδοσης της επίδρασης στο «κυρίαρχο μέρος της ψυχής», δεν μπορεί να εξηγήσει το πώς νιώθουμε τον πόνο στο μέρος εκείνο που τον υφίσταται και επιπλέον, το πρόβλημα σχετικά με την ενότητα του υποκειμένου που αντιλαμβάνεται ανακύπτει και πάλι σε σχέση με το «κυρίαρχο μέρος», το οποίο είναι το ίδιο ένα σώμα με διαφορετικά μέρη¹³⁹. Όμως σχετικά με την εμφανή ενότητα της συνείδησης ως προς την αίσθηση, η σύλληψη του Πλωτίνου δείχνει ότι η ψυχή αφηγά τη διαίρεση σε διαφορετικά μέρη, καθώς αυτό είναι χαρακτηριστικό των σωμάτων. Άρα αυτό δεν μπορεί να ερμηνευθεί χωρίς να υποτεθεί ότι η ίδια η ψυχή είναι παρούσα στο σύνολο της σε διαφορετικά χωρικά σημεία ή διαφορετικά ότι είναι ένα σημείο «χωρίς μέρος»¹⁴⁰. Αλλά τίποτα από τη φύση του σώματος δεν μπορεί να είναι τέτοια και ως εκ τούτου η ψυχή δεν μπορεί να είναι σώμα¹⁴¹.

Το σημείο κορύφωσης στην επιχειρηματολογία του Πλωτίνου ενάντια στους υλιστές, και κυρίως τους Στωικούς, που αφορά την αντιμετώπιση της ψυχής ως σώμα, παρουσιάζεται στο IV 7[2], 8-8³. Προκειμένου να γίνουν λεπτομερώς κατανοητά τα όσα υπερασπίζεται ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος, ακολουθείται και εδώ ο ήδη τρόπος διάρθρωσης και ανάπτυξης του παρόντος έργου καθώς με αυτό τον τρόπο εντοπίζονται ευκρινέστερα και είναι πιο διακριτά τα συγκεκριμένα σημεία πολεμικής του.

Αναλυτικότερα, η ψυχή δεν μπορεί να θεωρείται ως κάτι που έχει σχέση με το σώμα και αυτό γίνεται αντιληπτό από την ίδια της τη σχέση με τον *Νου*:

Εἰ γὰρ τὸ αἰσθάνεσθαι ἐστὶ τὸ σώματι προσχρωμένην τὴν ψυχὴν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰσθητῶν, οὐκ ἂν εἴη καὶ τὸ νοεῖν τὸ διὰ σώματος καταλαμβάνειν, ἢ ταὐτὸν ἔσται τῷ αἰσθάνεσθαι. Εἰ οὖν τὸ νοεῖν ἐστὶ τὸ ἄνευ σώματος ἀντιλαμβάνεσθαι, πολὺ πρότερον δεῖ μὴ σῶμα αὐτὸ τὸ νοῆσον εἶναι. ἔτι εἰ αἰσθητῶν μὲν ἢ αἰσθησις, νοητῶν δὲ ἢ νόησις – εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἀλλ' οὖν ἔσονται γε καὶ νοητῶν τινων νοήσεις καὶ ἀμεγέθων ἀντιλήψεις – πῶς οὖν μέγεθος ὃν τὸ μὴ μέγεθος νοήσει καὶ τῷ μεριστῶ τὸ μὴ μεριστὸν νοήσει; Ἡ μέρει τινὶ ἀμερεῖ

¹³⁹Emilsson, Plotinus, σ. 176.

¹⁴⁰Στο ίδιο, σ. 177.

¹⁴¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 7. 27-28.

αὐτοῦ. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐ σῶμα ἔσται τὸ νοῆσον· οὐ γὰρ δὴ τοῦ ὅλου χρεία πρὸς τὸ θίγειν· ἀρκεῖ γὰρ καθ' ἓν τι. Εἰ μὲν οὖν συγχωρήσονται τὰς πρώτας νοήσεις, ὅπερ ἀληθές ἐστιν, εἶναι τῶν πάντη σώματος καθαρωτάτων αὐτοεκάστου, ἀνάγκη καὶ τὸ νοσῶν σώματος καθαρὸν ὃν ἢ γιγνόμενον γινώσκειν. Εἰ δὲ τῶν ἐν ὕλῃ εἰδῶν τὰς νοήσεις φήσουσιν εἶναι, ἀλλὰ χωριζομένων γε τῶν σωμάτων γίνονται τοῦ νοῦ χωρίζοντος. Οὐ γὰρ δὴ μετὰ σαρκῶν ἢ ὅλως ὕλης ὁ χωρισμὸς κύκλου καὶ τριγώνου καὶ γραμμῆς καὶ σημείου. Δεῖ ἄρα καὶ τὴν ψυχὴν σώματος αὐτὴν ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίσαι. Δεῖ ἄρα μὴδὲ αὐτὴν σῶμα εἶναι.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 1-23

Το παραπάνω επιχείρημα, λοιπόν, μπορεί να χωριστεί σε δύο επιχειρήματα. Το πρώτο αφορά την απόδειξη ότι αν η ψυχή ήταν σώμα, τότε δεν θα μπορούσε να υπάρξει νοητική πράξη, εφόσον το υποκείμενο της αντίληψης θα έπρεπε απαραίτητα να είναι ταυτοχρόνως και ασώματο και άυλο¹⁴². Το δεύτερο αφορά ότι, αν υπάρχει νόησις, τότε η ψυχή δεν μπορεί να είναι σώμα¹⁴³. Αν αυτό το τελευταίο αποδειχθεί σωστό, τότε και το πρώτο επιχείρημα θα είναι επίσης ορθό.

Το πρώτο επιχείρημα με τη σειρά του μπορεί να διαιρεθεί σε άλλα δύο επιμέρους. Από τα επιμέρους, το πρώτο εδράζεται στο ότι, αν η αντίληψη των αισθητών υπάρχει στην ψυχή μέσω της κατανόησης τους με τη χρήση του σώματος, η νόησις δεν μπορεί επίσης να είναι κατανόηση μέσω του σώματος, ή διαφορετικά να ήταν το ίδιο με την αισθητηριακή αντίληψη:

Εἰ γὰρ τὸ αἰσθάνεσθαι ἐστὶ τὸ σῶματι προσχρωμένῃ τὴν ψυχὴν ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰσθητῶν, οὐκ ἂν εἴη καὶ τὸ νοεῖν τὸ διὰ σώματος καταλαμβάνειν, ἢ ταῦτόν ἐστι τῷ αἰσθάνεσθαι.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 2-5

Αυτό που υπονοεί, δηλαδή, ο Πλωτίνος είναι ότι η αντίληψη μέσω του σώματος είναι βέβαιο ότι έχει αισθητηριακό χαρακτήρα, ενώ η «παρατήρηση» των νοητικών

¹⁴²Στο ίδιο, IV 7[2], 8. 1-2.

¹⁴³Στο ίδιο, IV 7[2], 8. 12.

αντικειμένων αφορά μόνο το ίδιο το γνωστικό υποκείμενο, δηλαδή τη ψυχή¹⁴⁴. Επομένως, η αισθητηριακή αντίληψη έχει δύο χαρακτηριστικά: αντιλαμβάνεται τα αισθητά και περιλαμβάνει τη χρήση του σώματος¹⁴⁵. Με αυτό τον τρόπο ο Πλωτίνος θέλει να αποδεσμευτεί από την υλιστική άποψη σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχει τίποτα περισσότερο να αντιληφθεί η ψυχή παρά διαφορετικά είδη αισθητών αντικειμένων. Αυτή η αίσθηση του *ἀντιλαμβάνεσθαι* συνεισφέρει στο να εδραιώσει ο φιλόσοφος την άποψη ότι αν η γνωστική αντίληψη αφορά μόνο τα αισθητά και αν το *διανοητικόν μέρος* της ψυχής χρησιμοποιεί κάποιο σωματικό όργανο, όπως ακριβώς η αισθητηριακή αντίληψη χρησιμοποιεί τα ανάλογα όργανα του σώματος, τότε δεν θα μπορούσε με κανένα τρόπο η ψυχή να διακρίνει ανάμεσα στα δύο αυτά, όσον αφορά τις λειτουργίες τους, και η *αντίληψις* θα μετατρέπεται απλώς σε *κατάληψις*¹⁴⁶.

Κατόπιν τούτων, το δεύτερο επιμέρους επιχείρημα, που απορρέει από το προηγούμενό του, εδράζεται στο ότι αν η νόηση είναι η αντίληψη χωρίς να χρησιμοποιεί το σώμα, πρέπει αυτό που νοεί, απαραίτητα, να μην είναι κάτι σωματικό:

Εἰ οὖν τὸ νοεῖν ἐστὶ τὸ ἄνευ σώματος ἀντιλαμβάνεσθαι, πολὺ πρότερον δεῖ μὴ σῶμα αὐτὸ τὸ νοῆσον εἶναι.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 5-7

Σε αυτό το σημείο γίνεται εμφανής η εξής διάκριση: υπάρχουν δύο μορφές αντίληψης, μία που χρησιμοποιεί το σώμα, με άλλα λόγια η αισθητηριακή αντίληψη, και μία άλλη που δεν εξαρτάται από αυτό, δηλαδή η νόηση. Δεδομένου μάλιστα ότι η *νόησις* με κανένα τρόπο δεν μπορεί να αναμειχθεί με το σώμα, το υποκείμενο το οποίο συμμετέχει σε αυτήν δεν μπορεί να είναι σώμα¹⁴⁷.

¹⁴⁴Paul Kalligas, «Plotinus against the Corporealists on the Soul», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna (Napoli: Bibliopolis, 2005), σ. 99.

¹⁴⁵Paul Kalligas, «Plotinus against the Corporealists on the Soul», σ. 100.

¹⁴⁶Στο *ίδιο*, σ. 101.

¹⁴⁷Στο *ίδιο*, σ. 102.

Εφόσον αποδείχθηκε σε πρώτο στάδιο η μη σωματικότητα της ψυχής, προκύπτει ένα δεύτερο επιχείρημα υπό το πρίσμα της στωικής πολεμικής:

Ἔτι εἰ αἰσθητῶν μὲν ἢ αἰσθησις, νοητῶν δὲ ἢ νόησις – εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἀλλ’ οὖν ἔσονται γε καὶ νοητῶν τινων νοήσεις καὶ ἀμεγέθων ἀντιλήψεις – πῶς οὖν μέγεθος ὄν τὸ μὴ μέγεθος νοήσει καὶ τῷ μεριστῷ τὸ μὴ μεριστὸν νοήσει;

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 7-11

Έτσι, αν η αίσθηση αρμόζει στα αισθητά και η νόησις στα νοητά γιατί, ανεξαρτήτως του αν οι στωικοί συμφωνούν σε αυτό ή όχι, υπάρχουν πράγματι τόσο διανοητικές γνώσεις κάποιων νοητών όσο και αντιλήψεις *ἀμεγεθῶν* πραγμάτων, πώς τότε κάτι που είναι κάποιου μεγέθους θα αναγνωρίσει αυτό που είναι αμερές μέσω κάποιου πράγματος που έχει μέρη¹⁴⁸; Πρόκειται για νέο επιχείρημα το οποίο επικεντρώνεται στα αντικείμενα της νόησης. Εφόσον ο Πλωτίνος έχει εκτοπίσει τους υλιστές από την ακραία θέση σχετικά με την αποκλειστική «υλική σύσταση της ψυχής»¹⁴⁹, τώρα είναι έτοιμος να τους επιβάλλει την άποψη ότι η νόηση πρέπει να βρίσκεται σε συνάρτηση με τα μη σωματικά υποκείμενα αλλά που να κατέχουν τη νόηση εκ φύσεως¹⁵⁰. Υπό αυτούς τους όρους ο φιλόσοφος προτείνει ότι είναι φρόνιμο να αποφευχθεί το λάθος στο οποίο υποπέφτουν οι Στωικοί, ότι δηλαδή η σύλληψη της ψυχής πρέπει να γίνει μέσω υλικών και χωρικών όρων. Αντιθέτως, υποστηρίζει ότι θα πρέπει να υπάρχει μια «κεντρική αντιληπτική λειτουργία» που λαμβάνει τις απαραίτητες πληροφορίες τόσο από το μέρος όσο και από το όλον¹⁵¹.

Σχηματικά, λοιπόν, το πλωτινικό επιχείρημα δομείται υπό τις εξής προκειμένες : πρώτον, τα υποκείμενα της νόησης δεν μπορούν να είναι σωματικά και δεύτερον, οτιδήποτε γνωρίζει νοητά, ως τρόπος δηλαδή, είναι ή πρόκειται να γίνει εντελώς ίδιο με το υποκείμενο. Άρα ότι νοεί, δηλαδή η ψυχή, πρέπει να είναι

¹⁴⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 7-11.

¹⁴⁹Πελεγρίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σ. 125.

¹⁵⁰Kalligas, «Plotinus against the Corporealists on the Soul», σ. 103.

¹⁵¹Αντωνία Ι. Καπελέρη, *Νεοπλατωνική Παιδεία. Φαντασία, σύμβολα και Κοσμική Συμπάθεια* (Αθήνα: Παπαζήση, 2017), σ. 67.

ασώματο¹⁵². Έτι περαιτέρω, υπονοείται ότι χρειάζεται να υπάρχει γνώση των πραγματικοτήτων εντελώς διαχωρισμένων από τη σωματική ύπαρξη, είτε λόγω της οντολογικής τους φύσης είτε λόγω της αποκόλλησής τους από αυτήν με μια ειδική γνωσιολογική διαδικασία *αφαίρεσης*, ώστε το υποκείμενο που νοεί θα πρέπει αναγκαία να είναι κάτι απαλλαγμένο, ελεύθερο από την ύλη ή τουλάχιστον να πρόκειται να γίνει, πριν αυτό επιτύχει την ίδια τη νόηση¹⁵³.

Εφόσον έχουν καθορισθεί τα παραπάνω και έχουν εκτοπιστεί οι στωικές θέσεις περί ψυχής, το όλο θέμα μετακινείται στο επίπεδο της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Χαρακτηριστικά, αν γίνει αποδεκτό, όπως ο Αριστοτέλης διδάσκει, ότι «οι πρωταρχικές νοήσεις» αφορούν το καθετί, τότε αυτές οπωσδήποτε θα πρέπει να εμφανίζονται μετά τον διαχωρισμό των σωμάτων εφόσον ο διαχωρισμός γίνεται εξαιτίας του νου. Επομένως θα πρέπει και η ψυχή-σύμφωνα με τον διαχωρισμό των τριών υποστάσεων Εν, Νους, Ψυχή- να είναι χωριστή από το σώμα και να μην έχει καμία σχέση με αυτό:

Εἰ δὲ τῶν ἐν ὕλῃ εἰδῶν τὰς νοήσεις φήσουσιν εἶναι, ἀλλὰ χωριζομένων γε τῶν σωμάτων γίνονται τοῦ νοῦ χωρίζοντος. Οὐ γὰρ δὴ μετὰ σαρκῶν ἢ ὅλως ὕλης ὁ χωρισμὸς κύκλου καὶ τριγώνου καὶ γραμμῆς καὶ σημείου. Δεῖ ἄρα καὶ τὴν ψυχὴν σώματος αὐτὴν ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίσαι. Δεῖ ἄρα μὴδὲ αὐτὴν σῶμα εἶναι.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 17-23

Συνεπάγεται, επομένως, ότι ακόμα κι αν η νόηση έχει σαν αντικείμενό της χωριστές μορφές, ωστόσο δεν τις θεωρεί ως τέτοιες, αλλά ως παγκόσμιες, ως χωριστές από την ύλη, τουλάχιστον εννοιολογικά¹⁵⁴. Αυτή η άποψη είναι καίριας σημασίας διότι έτσι ο Πλωτίνος καθιερώνει το ασώματο του νου ως το υποκείμενο της νόησης¹⁵⁵.

¹⁵²Kalligas, «Plotinus against the Corporealists on the Soul», σ. 108.

¹⁵³Στο ίδιο, σ. 110.

¹⁵⁴Στο ίδιο, σ. 110.

¹⁵⁵Στο ίδιο, σ. 111.

3.4 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΡΕΤΩΝ

Έπειτα, το θέμα μετακινείται στο θέμα των αρετών, όπως αυτή σχολιάζεται εμφανώς στο IV 7[2], 8. 24-45. Συγκεκριμένα, η στωική θέση σχετικά με την σωματική φύση των αρετών υπόκειται σε έντονη κριτική από τον Πλωτίνο στα ευρύτερα πλαίσια της πολεμικής της στωικής θέσης περί σωματικότητας της ψυχής¹⁵⁶. Μάλιστα η ψυχή ταυτίζεται με το «πνεύμα» θεωρώντας το ως όργανο της πρώτης¹⁵⁷, ωσάν η μεταξύ τους σχέση να πρόκειται περισσότερο για διαβαθμίσεις «έντασης της ψυχής-πνεύματος»¹⁵⁸.

Αναλυτικότερα, από το γεγονός ότι οι Ιδέες της Ομορφιάς και του Δικαίου στερούνται μεγαλείου, λόγω της έλλειψης όγκου και της διορατικότητας που τις αφορά, ο Πλωτίνος καταλήγει στο ότι η ψυχή θα τις υποδεχτεί στην κατάσταση της *διαίρεσης*¹⁵⁹. Φαίνεται ότι το θέμα των αρετών εισάγεται ακριβώς από αυτή την αλλαγή κατεύθυνσης: ενώ παλαιότερα οι Ιδέες της Ομορφιάς και του Δικαίου ήταν οι νοητές οντότητες στις οποίες στρέφεται η ψυχή για να γνωρίσει, τώρα είναι οι «ενεργές αιτίες» που πλησιάζουν την ψυχή για να παράγουν την ομορφιά και τη δικαιοσύνη σε αυτήν. Σύμφωνα με αυτό το πρότυπο, λοιπόν, η γνωστική και ηθική σχέση ανάμεσα στη ψυχή και τις ιδέες των αρετών είναι ένα και το αυτό, ωστόσο όμως υπόκεινται σε διαφορετικές περιγραφές¹⁶⁰.

Το ερώτημα που ενδιαφέρει περισσότερο διαρθρώνεται ευκρινώς επί της βάσης ότι αν η ψυχή είναι σώμα, πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν οι αρετές της σωφροσύνης, της δικαιοσύνης, της ανδρείας και όλες οι άλλες¹⁶¹, δηλαδή εκείνες που βρίσκονται στον εκτενή κατάλογο των στωικών αρετών όπως, μεταξύ άλλων, η ευαισθησία, η διορατικότητα, η ευπρέπεια, η εγκράτεια και η μεγαλοψυχία¹⁶². Ο

¹⁵⁶ Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna (Napoli: Bibliopolis, 2005), σ. 115.

¹⁵⁷ Charles, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, σ. 123.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 122.

¹⁵⁹ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 24-26.

¹⁶⁰ Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», σ. 118.

¹⁶¹ Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 26-28.

¹⁶² Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», σ. 119.

Πλωτίνος ασχολείται με το στωικό δόγμα ότι οι αρετές, όπως η σωφροσύνη, η ανδρεία ή η δικαιοσύνη, είναι σώματα, για την ακρίβεια ότι είναι ένας τύπος πνεύματος ή ένας τύπος αίματος¹⁶³. Η ταύτιση των αρετών με το πνεύμα είναι στωική θέση και η αναφορά στο αίμα μπορεί να εξηγηθεί μέσω της συνακόλουθης στωικής θέσης ότι το πνεύμα της ψυχής τρέφεται με αίμα¹⁶⁴. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο, οι Στωικοί θεωρούν την αρετή ως ένα τμήμα του πνεύματος ή του αίματος, που παρουσιάζει μόνιμα χαρακτηριστικά. Επί παραδείγματι, η σωφροσύνη μπορεί να εκληφθεί ως ένα τμήμα του πνεύματος διαμορφωμένο με ορισμένο τρόπο, δηλαδή την κατοχή ενός συγκεκριμένου συνόλου σταθερών χαρακτηριστικών, ικανών να παράγουν σώφρονες συμπεριφορές¹⁶⁵.

Ο Πλωτίνος, όμως, πριν προβεί σε οποιαδήποτε κριτική των παραπάνω στωικών θέσεων, θέλει να ξεκαθαρίσει το πεδίο από την πιθανότητα κατά την οποία η ανδρεία να ισοδυναμεί με την *απάθεια* του πνεύματος ή η σωφροσύνη με το ισορροπημένο μείγμα του¹⁶⁶. Μπορεί να ειπωθεί εν ολίγοις ότι επιδιώκει να αμφισβητήσει ότι αυτές οι αρετές αντιστοιχούν στην *ποιότητα* του πνεύματος συνδέοντάς τις με το Ωραίο που μπορεί να μην είναι αρετή αλλά είναι μία *ιδιότητα* που όμως μπορεί να ανήκει και στις αρετές. Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε ο συλλογισμός του Πλωτίνου είναι ο εξής: από τη στιγμή που είναι μία ιδιότητα, η *απάθεια* είναι ασώματη και άρα αν ένας Στωικός περιγράφει την ανδρεία ως την *απάθεια* του πνεύματος, αντικρούει κατά κάποιο τρόπο τη δική του θέση για τη σωματικότητα των αρετών. Παρομοίως, το ίδιο θα έπρεπε να ισχύει και για την τέλεια ανάμειξη ως αιτία της σωφροσύνης, αλλά, όπως είναι εμφανές, κανένας Στωικός δεν θα συμεριζόταν ποτέ την υπόθεση του ασώματου των ιδιοτήτων¹⁶⁷. Το αβάσιμο της σωματικότητας της ανδρείας¹⁶⁸, διαδέχεται το αυτό στην περίπτωση της δικαιοσύνης¹⁶⁹. Τέλος, ο φιλόσοφος προκειμένου να θεμελιώσει την επιχειρηματολογία του στηρίζεται σε δύο θέσεις, εμφανώς πλατωνικές¹⁷⁰ οι οποίες

¹⁶³Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 28-29.

¹⁶⁴Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», σ. 120.

¹⁶⁵*Στο ίδιο*, σ. 122.

¹⁶⁶Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 30-32.

¹⁶⁷Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», σ. 123.

¹⁶⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8. 33-37.

¹⁶⁹*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8. 37-38.

¹⁷⁰*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8. 38-45.

αφορούν, από τη μία πλευρά των οντολογικό δυισμό ανάμεσα στις αιώνιες πραγματικότητες, δηλαδή τις *Ιδέες*, στις οποίες οπωσδήποτε τοποθετείται η αρετή, και τις παροδικές, δηλαδή τα σώματα, και από την άλλη πλευρά τη Φύση «που ρέει», και μάλιστα βρίσκεται σε αέναη ροή και αλλαγή, σε ότι είναι σωματικό¹⁷¹.

Ανακεφαλαιώνοντας, κρίνεται σκόπιμο να αντιμετωπιστεί η παραπάνω επιχειρηματολογία του Πλωτίνου σχετικά με το ασώματο της ψυχής και των αρετών με την μορφή «προκείμενες - συμπεράσμα». Δηλαδή, από το IV 7[2],8. 24-38 το επιχείρημα δομείται ως εξής:

- (1) Οι αρετές βρίσκονται στην ψυχή.
- (2) Αν ένα πράγμα βρίσκεται μέσα σε ένα άλλο, μοιράζεται τη φύση του (σωματική ή ασώματη).
- (3) Αν η ψυχή είναι κάτι σωματικό, τότε και οι αρετές θα είναι το ίδιο.
- (4) Οι αρετές όμως δεν μπορεί να είναι κάτι το σωματικό.

Άρα, οι προκείμενες (1) και (2) παραμένουν έγκυρες ενώ η προκείμενη (3) πρέπει να απορριφθεί. Κατόπιν τούτων, πρέπει να υποτεθεί ότι *η ψυχή είναι ασώματη*¹⁷².

Έπειτα, στο IV 7[2],8. 38-45 το επιχείρημα δομείται ως εξής:

Εφόσον οι προκείμενες (1) και (2) είναι έγκυρες, εξάγονται άλλες δύο προκείμενες, ότι δηλαδή:

- (5) οι αρετές είναι αιώνιες και μόνιμες πραγματικότητες και
- (6) επομένως, είναι ασώματες.

Άρα, εφόσον παραμένουν έγκυρες οι προκείμενες (1) και (2), πρέπει οπωσδήποτε να θεωρήσουμε ότι η ψυχή είναι ασώματη εφόσον και *οι αρετές είναι ασώματες*¹⁷³.

¹⁷¹Alessandro Linguiti, «Plotino contro la corporeità delle virtù», σ. 126.

¹⁷²Στο *ίδιο*, σ. 117.

¹⁷³Στο *ίδιο*, σ. 118.

3.5 Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Συνεχίζοντας την πολεμική του, το θέμα το σχετικό με το πώς η ψυχή δρα στον αισθητό κόσμο ως *δύναμις* περιγράφεται, μεταξύ άλλων, στο IV 7[2], 8². Ευρισκόμενος σε εντελώς αντίθετη στάση με τους υλιστές, ο Πλωτίνος επιχειρεί να καταδείξει ότι οι δυνάμεις της ψυχής δεν μπορούν να είναι το οτιδήποτε σωματικό, ούτε μπορούν να διαιρούνται σε σωματικές δυνάμεις. Αντιθέτως, υποστηρίζει, δυνάμεις όπως η αισθητηριακή αντίληψη, «η λογική σκέψη» και «η επιθυμία» ανήκουν στη ψυχή και λαμβάνουν το κατηγορημα των *ψυχικών δυνάμεων*¹⁷⁴. Επιπρόσθετα, αν η ανθρώπινη ψυχή είναι ουσιαστικά ενεργή στο νοητό κόσμο εξαιτίας των δυνάμεων της ψυχής, αναγκαία θα σημαίνει ότι η σχέση της με τον τρόπο που λειτουργεί στον αισθητό κόσμο θα έχει την ίδια δομή με τις θεϊκές ψυχές. Δηλαδή, οι ανθρώπινες ψυχές είναι επίσης ενεργές στον αισθητό κόσμο εξαιτίας των δυνάμεών τους. Επιπλέον, υποστηρίζοντας ότι η ανθρώπινη ψυχή είναι ενεργή στον αισθητό κόσμο εξαιτίας μίας ή περισσότερων δυνάμεών της είναι το ίδιο με το να υποστηρίζεται ότι υπάρχει όντως μια αίσθηση όπου η ανθρώπινη ψυχή δεν κατεβαίνει στον αισθητό κόσμο. Κάτι τέτοιο κρίνεται λογικό, καθώς οι δυνάμεις της ψυχής που είναι *ενεργεία* στην υλική πραγματικότητα δεν είναι όλα όσα η ψυχή είναι. Αλλά η ψυχή είναι *ενεργεία* στον νοητό κόσμο ενώ, κάποιες φορές ταυτόχρονα, το να είναι ενεργή στον αισθητό κόσμο σημαίνει ότι διαθέτει μια κάποια δύναμη ή έναν αριθμό δυνάμεων¹⁷⁵.

Το πλωτινικό επιχείρημα, επομένως, διαρθρώνεται ως εξής: η ανθρώπινη ψυχή είναι αιώνια και *ενεργεία* στον νοητό κόσμο χωρίς να ακολουθεί μια καθοδική πορεία προς τον κόσμο των αισθητών πραγμάτων, αν όμως συμβεί η «κάθοδος» στα σώματα συμβαίνει στην εμπειρία της ανθρώπινης ψυχής και τελικά, η ανθρώπινη ψυχή κάποιες φορές είναι ενεργή στον αισθητό κόσμο εξαιτίας των δυνάμεων της ψυχής, εφόσον προηγουμένως έχει συλλάβει τις Ιδέες στο νοητό κόσμο.

¹⁷⁴Πλωτίνος, *Εννεάδες* IV 7[2], 8². 6-9.

¹⁷⁵Caluori, *Plotinus on the Soul*, σ. 93.

3.6 Η ΑΝΑΜΕΙΞΗ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΗΣ

Οι Στωικοί διέκριναν τρεις τύπους μείγματος των σωμάτων. Την *παράθεσιν*, ως η απλή, επιφανειακή, επαφή, την *σύγχυσιν*, κατά την οποία τα αναμεμειγμένα συστατικά των σωμάτων χάνουν τις αρχικές τους ιδιότητες προκαλώντας έτσι μια διαφορετική ένωση και την *κράσιν*, όπου τα μεικτά σώματα είναι «συνεκτεινόμενα» και πλήρως αλληλοσυνδεόμενα αλλά διατηρούν τη φύση τους ανέπαφη σε τέτοιο βαθμό ώστε να διαχωρίζονται ξανά¹⁷⁶. Στο υπό εξέτασιν ζήτημα που αφορά την ψυχή, και εφόσον η όλη πολεμική του Πλωτίνου κατά της στωικής φιλοσοφίας εδράζεται σε αυτήν ακριβώς τη σχέση μεταξύ σώματος και ψυχής, συνδυάζοντάς το με την παραπάνω θεωρία «περί μείξης» των σωμάτων, το θέμα IV 7[2], 8² εδράζεται στην προσπάθεια του φιλοσόφου να διαψεύσει τη σύλληψη ότι η ένωση της ψυχής με το σώμα γίνεται κατά τρόπο όπου η μείξη τους θα οδηγήσει σε δύο διαφορετικές πραγματικότητες¹⁷⁷.

Πιο συγκεκριμένα, το κεφάλαιο IV 7[2], 8² ξεκινά με τη συνοπτική παρουσίαση της προβληματικής του στωικού επιχειρήματος σύμφωνα με το οποίο αν η ψυχή, ούσα σωματική, διαπερνά ολόκληρο το σώμα, θα πρέπει οπωσδήποτε να είναι αναμεμειγμένη με τον ίδιο τρόπο όπως στα σώματα¹⁷⁸. Αν κάτι τέτοιο ισχύει όμως, τότε αυτή η σχέση σώματος-ψυχής θα ήταν ίδια με την ανάμειξη που γίνεται για τα άλλα σώματα. Σε αυτήν ακριβώς την υπόθεση στηρίζεται το επιχείρημα του Πλωτίνου¹⁷⁹.

Πρωτίστως, αρνείται ότι η σχέση ψυχής-σώματος είναι ανάλογη με την *κράσιν* των σωμάτων διότι αυτή η τελευταία δεν επιτρέπει στα μικτά συστατικά να υπάρχουν *ενεργεία*, αλλά μόνο *δυνάμει*. Αν επομένως η ψυχή είναι αναμεμειγμένη με το σώμα κατ' αυτό τον τρόπο, τότε θα ήταν και αυτή μόνο *δυνάμει* στα σώματα και άρα θα

¹⁷⁶David N. Sedley, *The Hellenistic Philosophers*, τόμος I (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), σσ. 290-294.

¹⁷⁷Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna (Napoli: Bibliopolis, 2005), σ. 130.

¹⁷⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 1-2.

¹⁷⁹Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 137.

έχανε την ουσία της. Διότι η ψυχή δρα *ενεργεία* στα σώματα¹⁸⁰. Στο σημείο αυτό ο Πλωτίνος κάνει μνεία στην *κράσιν* λέγοντας ότι δεν επιτρέπει στα μεικτά συστατικά να υπάρχουν στην πραγματικότητα. Μάλιστα όταν ο Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς παρουσιάζει την στωική *κράσιν* με όρους σύντηξης, παρατηρεί ότι τα συστατικά θα καταστρέφονταν δημιουργώντας μια ενιαία πραγματικότητα διαφορετική και από τα συστατικά που την υφίστανται¹⁸¹. Κατόπιν τούτου, είναι εμφανής η ομοιότητά του με το επιχείρημα του Πλωτίνου αλλά περιέχει μια βασική διαφορά: στην πραγματικότητα δεν βεβαιώνει ότι κατά την *κράσιν* τα συστατικά αλλοιώνονται και καταστρέφονται αλλά, σημειώνει, ότι χάνουν την ουσία τους με αποτέλεσμα να συνυπάρχουν *εν δυνάμει*¹⁸².

Το ότι, όμως, τα συστατικά υπάρχουν δυνητικά στο μείγμα είναι θέση των Περιπατητικών Φιλοσόφων¹⁸³ και, ως εκ τούτου, αναλαμβάνει να αναθεωρήσει ο Πλωτίνος. Το σημαντικό σ' αυτό το σημείο είναι το γεγονός ότι διαφαίνεται η ικανότητα του Πλωτίνου να μπορεί να βρίσκει στην προηγούμενη φιλοσοφική παράδοση τα επιχειρήματα εκείνα όπου η στωική *κράσις* ψυχής-σώματος παρουσιάζεται ως *σύγχυσις* επί της βάσεως ότι, αντίθετα με τα όσα ισχυρίζονταν οι Στωικοί, είναι αδύνατο, στο συνολικό μείγμα των σωμάτων, τα συστατικά τους να διατηρούν τη φύση τους άθικτη¹⁸⁴. Κατόπιν εξαιρετικής μελέτης του συγκεκριμένου αποσπάσματος IV 7[2], 8². 3-7, ο Πλωτίνος στηρίζεται σε τέτοιου είδους αντιρρήσεις και ερμηνεύει τη *σύγχυσιν*, στην οποία σύμφωνα με τους αντιπάλους του θα πρέπει να ανιχνευθεί η στωική *κράσις*, σύμφωνα με το περιπατητικό μοντέλο στο οποίο τα συστατικά χάνουν την αρχική τους σύσταση¹⁸⁵. Άλλωστε η αρχή της πλωτινικής επιχειρηματολογίας δεν περιέχει καμία νύξη για τη στωική ταξινόμηση των μειγμάτων, αλλά αναφορά στην περιπατητική θεωρία του μείγματος. Υπό αυτή την έννοια, σύμφωνα με τον Πλωτίνο, η ολοκληρωτική ανάμειξη των σωμάτων πρέπει αναπόφευκτα να επανέλθει σε αυτή την αντίληψη. Επομένως, αν η ψυχή δεν είναι

¹⁸⁰Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 3-7.

¹⁸¹Paolo Accattino - Pierluigi Donini, *Alessandro d' Afrodisia. L' anima* (Roma-Bari: Laterza, 1996), σσ. 123-124.

¹⁸²Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 139.

¹⁸³Anthony A. Long, *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics* (Bologna: Il Mulino, 1991), σ. 211.

¹⁸⁴Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 140.

¹⁸⁵Long, *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*, σ. 292.

τίποτε άλλο παρά ένα σώμα αναμειγμένο με ένα άλλο σώμα, τότε θα έχανε αναγκαστικά τη φύση της μέσα στο μείγμα¹⁸⁶.

Δευτερευόντως, εφόσον έχει αποδειχθεί ότι η ψυχή δεν είναι κάτι σωματικό ούτε αναμειγνύεται με το σώμα σαν να ήταν και αυτή η ίδια σώμα, λαμβάνει χώρα μια συνοπτική θεώρηση σχετικά με την *κράσιν*¹⁸⁷, όπου η ψυχή είναι ένα σώμα που αναμειγνύεται με ένα άλλο σώμα υπό τη μορφή «ολόκληρου σε ολόκληρο»¹⁸⁸. Από αυτό προκύπτει ότι και οι δύο μάζες θα καταλαμβάνουν τον ίδιο χώρο, χωρίς η προσθήκη του ενός σώματος στο άλλο να οδηγεί σε αύξηση¹⁸⁹. Παράδοξο των στωικών, σύμφωνα με τον Πλωτίνο, διότι η προσθήκη σώματος σε άλλο σώμα, ως ολική διείσδυση, δεν αφήνει τίποτε στο σώμα που να μην τέμνει η ψυχή¹⁹⁰. Ακόμα, η αναφορά στην στωική *παράθεσιν*¹⁹¹ δεν έχει ως στόχο να συγκρίνει την ένωση σώματος-ψυχής. Αντιθέτως, επιδιώκει ένα γρήγορο και υποστηρικτικό, θα έλεγε κανείς, κάλεσμα του οποίου η λειτουργία είναι να διευκρινίσει περαιτέρω τι είναι η *κράσις* και τι είδους διαίρεση σωμάτων αυτή συνεπάγεται. Προς τούτο, αφού σημειώνει ότι στην *κράσιν* δεν υπάρχει τίποτα που να μην τέμνει η ψυχή, προσθέτει, ως συμπληρωματική εξήγηση, ότι η μίξη, στην πραγματικότητα, δεν αφορά μεγάλα εναλλασσόμενα μέρη¹⁹². Έτσι, η αναφορά στην *παράθεσιν* όχι μόνο δεν καταρρίπτει αυτό το συμπέρασμα, αλλά το επιβεβαιώνει πλήρως.

Τέλος, σύμφωνα με το IV 7[2], 8². 13-20, και εφόσον έχει ολοκληρωθεί το περιεχόμενο της *κράσεως*, αναδεικνύεται το παράλογο του χαρακτήρα της¹⁹³ το οποίο έγκειται στο ότι υπονοείται, εκ μέρους της Στοάς, μία συνεχής και άπειρη διαίρεση των σωμάτων¹⁹⁴. Το παράδοξο το οποίο τονίζεται εδώ είναι ότι στην *κράσιν* το προστιθέμενο σώμα, αν και μικρότερο, γίνεται «συνεκτεινόμενο» με το μεγαλύτερο, όπως ακριβώς συμβαίνει με την ψυχή ως προς το σώμα. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο¹⁹⁵,

¹⁸⁶Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 141.

¹⁸⁷Στο *ίδιο*, σ. 141.

¹⁸⁸Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 7-11.

¹⁸⁹Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 142.

¹⁹⁰Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 10-11.

¹⁹¹Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8². 11-12.

¹⁹²Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 142.

¹⁹³Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 13-15.

¹⁹⁴Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8². 16-20.

¹⁹⁵Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8². 14.

δηλαδή το μικρότερο να γίνει ίδιο με το μεγαλύτερο. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται η μεγαλύτερη δυσκολία της στωικής *κράσεως*, εφόσον αν κάτι τέτοιο ίσχυε, τότε αναγκαστικά υπονοείται για τα σώματα η ύπαρξη του άπειρου *εν ενεργεία*. Κι αυτό διότι η διείσδυση ενός σώματος σε ένα άλλο, προκειμένου να μην υφίσταται ούτε η *παράθεσις*, είναι απαραίτητο η διαίρεση να προχωρήσει έως ότου να χωριστούν τα σώματα όχι σε άλλα σώματα, τα οποία βέβαια θα εξακολουθούσαν να επεκτείνονται και εν συνεχεία να διαιρούνται περαιτέρω, αλλά σε «σημεία» όχι ίδια¹⁹⁶. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατο¹⁹⁷, διότι, σε αυτή τη περίπτωση, η διαίρεση θα ήταν άπειρη και η απειρότητα αυτή θα εντοπιζόταν και *δυνάμει* και *ενεργεία*. Κατόπιν τούτων, προκειμένου να παραδεχτούν την πλήρη διείσδυση της ψυχής στο σώμα, θα έπρεπε οι Στωικοί να συλλάβουν την ψυχή ως ασώματη, ανατρέποντας έτσι ο Πλωτίνος τις αρχές του δόγματός τους¹⁹⁸.

¹⁹⁶Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 143.

¹⁹⁷Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8². 18.

¹⁹⁸Riccardo Chiaradonna, «L' anima e la mistione stoica», σ. 147.

3.7 ΤΟ ΚΑΤΑ ΦΥΣΙΝ ΠΡΟΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΟΝ ΚΡΙΤΗΡΙΟ

Στο πλαίσιο της ευρύτερης πολεμικής εναντίον των υλιστών φιλοσόφων, ο Πλωτίνος καλείται τώρα να αναδείξει ένα άλλης φύσεως παράδοξο:

ἀλλ' οὖν φασί γε προτέραν φύσιν ψυχῆς εἶναι κατὰ συντυχίας τὰς ἔξω γιγνομένης. Συμβαίνει οὖν αὐτοῖς τὸ χεῖρον πρῶτον ποιεῖν καὶ πρὸ τούτου ἄλλο ἔλαττον, ἢν λέγουσιν ἔξιν, ὁ δὲ νοῦς ὕστατος ἀπὸ τῆς ψυχῆς δῆλον ὅτι γενόμενος. Ἦ εἰ πρὸ πάντων νοῦς, ἐφεξῆς ἔδει ψυχὴν ποιεῖν, εἴτα φύσιν, καὶ αἰεὶ τὸ ὕστερον χεῖρον, ἥπερ πέφυκεν.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8³, 5-11

Σύμφωνα με αυτή του την παρατήρηση αναδεικνύεται το κατά φύσιν πρότερον/ύστερον κριτήριο¹⁹⁹. Βάσει της φιλοσοφίας των Στωικών, δηλαδή, υπάρχει μονάχα μία προϋπόθεση της οντολογίας τους η οποία είναι μόνο η υλική φύση των πραγμάτων, ένα «πνεῦμα υλικής τάξης». Αν, όμως, αυτό ίσχυε τότε αναγκαστικά θα έπρεπε να υποθέσει κανείς ότι από την ύλη έχει δημιουργηθεί η ψυχή και άρα ότι αυτή εξαρτάται άμεσα από τις «εξωτερικές συνθήκες» της υλικής πραγματικότητας. Έπεται ότι το ύστερον δημιούργημα θα είναι ο Νους και ο Θεός²⁰⁰ και επομένως το δυνάμει θα υπάρχει χωρίς το ενεργεία²⁰¹. Αυτό συνεπάγεται ότι θα είναι τό χεῖρον πρῶτον²⁰², πράγμα το οποίο είναι αδύνατον διότι τίποτα δεν θα οδηγούσε στην ενεργοποίηση της ύλης. Ουσιαστικά στο σημείο αυτό μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι τόσο το στωικό όσο το πλωτινικό οντολογικό μοντέλο συνιστούν έναν «φυσιοκρατικό υλισμό» και μία «φυσιοκρατική ενολογία» αντίστοιχα. Η δεύτερη στηρίζεται στο ότι η «αρχή του κόσμου» είναι μία και ότι υπάρχει η σωματική και η ασώματη φύση των πραγμάτων, και όχι μία, όπως προϋποθέτει το πρώτο μοντέλο, εκ των οποίων η ασώματη φύση είναι οντολογικά ανώτερη ως «κατά φύσιν» και

¹⁹⁹Γεώργιος Α. Λέκκας, *Πλωτίνος. Προς μία Οντολογία του τρόπου*, επιμέλεια Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου (Αθήνα: Παπαζήση, 2009), σ. 52.

²⁰⁰Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8³. 1-12.

²⁰¹Στο ίδιο, IV 7[2], 8³. 13-15.

²⁰²Στο ίδιο, IV 7[2], 8³. 1-9.

δημιουργός της²⁰³. Χωρίς την παραδοχή αυτή, η πλωτινική οντολογία θα έμοιαζε ωςάν ένας «ανεστραμμένος στωικισμός», αφού αν το *Εν* νοούταν ως «αποκλειστική ύλη» που αποτελεί την αιτία συγκρότησης και δημιουργίας του κόσμου, εύκολα θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς, σύμφωνα με τη θέση των Στωικών, ότι το *Εν* δεν είναι θεϊκής φύσεως αλλά μία «υλικής τάξεως διαφάνεια»²⁰⁴. Ακόμα, αν όλα ανάγονταν στο *Εν*, με τέτοιο τρόπο ώστε να τίθεται υπό αμφισβήτηση η διάκριση των δύο αυτών φύσεων, τότε ο αισθητός κόσμος θα ήταν προϊόν φαντασίας. Όμως, κατά τον Πλωτίνο, ο αισθητός κόσμος είναι όντως θεϊκός υπό την αίρεση ότι καμία από τις δύο φύσεις, σωματική και ασώματη, δεν θα αναγόταν η μία στην άλλη, όσο κι αν προέρχονται από μία «κοινή αρχή και αιτία»²⁰⁵. Ακολούθως, το σώμα είναι χωριστό από την ψυχή υπό την έννοια ότι είναι ανίκανο για την «αυτοκίνησή» του ή την «αυτο-οργάνωσή» του, δεν διαθέτει την δύναμη να δημιουργεί τίποτε ανώτερο από αυτό, αλλά η δύναμη αυτή βρίσκεται εντός της ψυχής, ως *κοσμικής δύναμης* που ενώνει, οργανώνει, συντηρεί και ελέγχει κάθε πτυχή του κόσμου²⁰⁶.

²⁰³ Λέκκας, *Πλωτίνος. Προς μία Οντολογία του τρόπου*, σ. 53.

²⁰⁴ Arthur H. Armstrong, *Plotinus. The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967), σ. 240.

²⁰⁵ Στέλιος Ράμφος, *Μεταφυσική του Κάλλου* (Αθήνα: Αρμός, 2003), σ. 269.

²⁰⁶ Dominic J. O' Meara, *Plotinus. An Introduction to the Enneads*, σ. 17.

3.8 ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΣΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΗΣ

Ο Πλωτίνος, εφόσον έχει αποδείξει επαρκώς ότι καμία σχέση δεν μπορεί να έχει το σώμα με την ψυχή, καλείται τώρα να ασχοληθεί με την φύση της ίδιας της ψυχής λέγοντας. Προκειμένου να το επιτύχει αυτό βάλλει τώρα και επιχειρηματολογεί εναντίον όσων θεωρούν την ψυχή ως *αρμονία του σώματος* και άρα ως εξαρτώμενη αποκλειστικά από αυτό λέγοντας ότι:

Ἐπεὶ δὲ ἄλλης φύσεως, δεῖ ζητεῖν, τίς αὕτη. Ἄρ' οὖν ἕτερον μὲν σώματος, σώματος δέ τι, οἶον ἁρμονία; Τοῦτο γὰρ ἁρμονίαν τῶν ἀμφὶ Πυθαγόραν λεγόντων ἕτερον τρόπον ᾠήθησαν αὐτὸ τοιοῦτόν τι εἶναι οἶον καὶ ἡ περὶ χορδᾶς ἁρμονία.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 1-5

Η πολεμική του, λοιπόν, εκτείνεται όχι τόσο στους Πυθαγόρειους φιλοσόφους, με τους οποίους εν μέρει φαίνεται να συμφωνεί, όσο σε όσους έχουν παρανοήσει ή έχουν παραφράσει τις διδασκαλίες τους.

Προς μία στοιχειοθέτηση της πυθαγόρειας φιλοσοφίας αξίζει να επισημάνουμε ότι η ψυχή του ανθρώπου είναι *αρμονία* υπό την έννοια ότι είναι κάτι το εγγενές στο σώμα, το οποίο κάποια στιγμή φθείρεται ως ύλη και τότε η ψυχή καλείται να «μετοικήσει» σε άλλο σώμα. Τότε αυτό το σώμα που έχει δεχθεί την ψυχή τελειοποιείται και εν τέλει γεννιέται, φέροντας εντός του «όλα τα στοιχεία της ζωής» τα οποία είναι σε τάξη οργανωμένα και δημιουργούν συνοχή εντός του, «σύμφωνα με τις αναλογίες της αρμονίας»²⁰⁷. Δηλαδή, η ψυχή είναι αθάνατη αλλά εξαρτημένη από το σώμα, καθώς αυτή καλείται να μπαίνει σε άλλα σώματα, είτε ζώων είτε φυτών, και άρα ο «ο χρόνος διάρκειας των ενσωματώσεών της» είναι περιορισμένος έως ότου έρθει σε «κοινωνία» με την θεϊκή της φύση. Πρόκειται,

²⁰⁷Hermann Diels-Walter Kranz, *Οι προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τόμος Α', επιμέλεια Βασίλειος Κύρκος (Αθήνα: Παπαδήμα, 2005), σ. 836, πβ. 1Α. Διογένης Λαέρτιος VIII 29.

λοιπόν, για μία διαδικασία, την επονομαζόμενη ως *μετενσάρκωση*²⁰⁸, η οποία συμβαίνει ωστόσο με αρμονικό τρόπο.

Επί του παρόντος, από τη στιγμή που έχει αποδειχθεί ότι η ψυχή θα πρέπει να είναι οπωσδήποτε κάτι διαφορετικό από το σώμα, ο Πλωτίνος οφείλει να εξετάσει κριτικά την πιθανότητα αυτή να είναι, δηλαδή, κάτι εγγενές στο σώμα, ως ιδιότητά του, ως αρμονία του σώματος²⁰⁹. Το προβληματικό το οποίο εξετάζεται τώρα είναι ότι ναι μεν ο όρος αυτός συναντάται στην Πυθαγόρεια Σχολή, ωστόσο ενδέχεται το περιεχόμενο και η σημασία του να έχει παρανοηθεί ή να έχει αλλοιωθεί²¹⁰. Δηλαδή, ενώ η *αρμονία* για τους Πυθαγόρειους είναι νούμερο, όμως δεν αποκλείεται μερικοί να έχουν σκεφτεί ότι η ουσία ή το θεμέλιο της ψυχής να ήταν η *τετρακτύς*, ως η αρχή που περιείχε εκ των προτέρων κάθε είδος αρμονίας, ωσάν να ήταν κατανοητή ως ποσοστό, ως κάτι μετρήσιμο²¹¹. Είναι σημαντικό ότι, σύμφωνα με τον Πλωτίνο, το δόγμα των Πυθαγόρειων δεν μπορεί να εκληφθεί κυριολεκτικά σαν μουσική αρμονία που δημιουργείται από τις χορδές των μουσικών οργάνων. Αντιθέτως, εκείνοι πρέπει να σκέφτονται την αρμονία με τη φυσική της έννοια και ως εκ τούτου τοιουτοτρόπως να περιγράφουν τη σχέση σώματος-ψυχής²¹². Όταν οι χορδές αυτές «τανυσθούν», κάτι σαν «πάθημα» συμβαίνει σε αυτές και αυτό ονομάζουν ως αρμονία. Κατά παρόμοιο τρόπο, εφόσον το ανθρώπινο σώμα συγκροτείται μέσω του συγκερασμού διαφορετικών συστατικών, το είδος ανάμειξης που επιτελείται είναι η αιτία της ζωής του σώματος και η ψυχή από την άλλη πλευρά υπάρχει μεν, αλλά ως «πάθημα που επισυμβαίνει με τον συγκερασμό»²¹³. Κάτι τέτοιο είναι αδύνατον²¹⁴ και λανθασμένο. Με αυτό τον τρόπο αντικρούει το επιχείρημα ότι η ψυχή εκλαμβάνεται ως αρμονία του σώματος θεωρώντας το ως παρεξήγηση το πυθαγόρειου δόγματος²¹⁵. Διότι η

²⁰⁸Θεόφιλος Βέικος, *Οι προσωκρατικοί* (Αθήνα: Gutenberg, 2016), σ. 233.

²⁰⁹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 1-2.

²¹⁰*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8⁴. 3-5.

²¹¹Matthias Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima» στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna (Napoli: Bibliopolis, 2005), σ. 24.

²¹²*Στο ίδιο*, σ. 25.

²¹³Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 5-9.

²¹⁴*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8⁴. 9-10.

²¹⁵Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 32.

ψυχή υπάρχει «πρότερον» από αυτό που την λαμβάνει, ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει για την αρμονία υπό αυτή την έννοια²¹⁶.

Ωστόσο, το θέμα σύμφωνα με το οποίο η ψυχή κυριαρχεί στο σώμα και μπορεί να το αντιμετωπίσει²¹⁷ εμφανίζεται πολλές φορές στα έργα του Πλάτωνα, αλλά μόνο στον *Φαίδωνα* χρησιμοποιείται ως επιχείρημα ενάντια στην ιδέα ότι είναι αρμονία του σώματος²¹⁸. Συνδεδεμένο με αυτό είναι και το θέμα της ικανότητας που έχει η ψυχή να μετρά τα πάθη, που σχετίζονται με το σώμα. Αντίθετα, η αρμονία δεν μπορεί ούτε να κυριαρχήσει πάνω σε αυτό που είναι αρμονία ούτε να του εναντιωθεί²¹⁹. Αυτό το επιχείρημα που αναπτύχθηκε στο περίφημο απόσπασμα του *Φαίδωνα* που μόλις αναφέρθηκε, γίνεται κανόνας στους ύστερους πλατωνικούς φιλοσόφους, και το χωρίο του Πλωτίνου που σχολιάζεται είναι το σημείο εκκίνησης για πολλούς από αυτούς. Χαρακτηριστικά, ο Θεμίστιος δανείζεται ακριβώς τα λόγια του Πλωτίνου στο 8⁴. 12-13, χωρίς βέβαια να αναφέρεται άμεσα σε αυτόν, εμφανίζοντας την πλωτική θέση ως ένα εκ των επιχειρημάτων που επεξεργάστηκαν ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης ενάντια στο δόγμα της ψυχής-αρμονίας²²⁰. Επιπρόσθετα, τονίζεται ότι η ψυχή είναι ουσία ενώ η αρμονία δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοια²²¹. Αυτή η επιβεβαίωση δεν εμφανίζεται ως τέτοια στον *Φαίδωνα*, αλλά η ιδέα ότι η ψυχή δεν μπορεί να θεωρείται ως αρμονία του σώματος, γιατί είναι μία ουσία, αλλά ούτε και κάτι που ενοικεί σε αυτό αποτελεί τη βάση της πλατωνικής αντίκρουσης²²²: ότι δηλαδή η ψυχή προϋπάρχει του σώματος, και επομένως η ουσία της θα ήταν ουσία ενός πραγματικού όντος, χωρίς να μπορεί να εκληφθεί λόγω αυτού ως αρμονία του σώματος²²³. Είναι ο Πλωτίνος που χρησιμοποιεί την ιδέα ότι η ψυχή είναι ουσία ως απόδειξη ότι δεν μπορεί να είναι αρμονία ώστε να εξετάσει κριτικά την

²¹⁶Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 11.

²¹⁷*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8⁴. 12-13.

²¹⁸Πλάτωνας, *Φαίδων*, 92^E4-93^A10.

²¹⁹*Στο ίδιο*, 94B4-D6.

²²⁰Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 36.

²²¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 14.

²²²Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 37.

²²³Πλάτωνας, *Φαίδων*, 92D7-E3.

ανάλογη αριστοτελική θέση σύμφωνα με την οποία το ότι η ψυχή είναι ουσία δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο²²⁴.

Έτι περαιτέρω, εκτός του ότι η ψυχή δεν είναι αρμονία, δεν μπορεί η αρμονία, η σωστή αναλογία δηλαδή, να είναι η αιτία του συγκερασμού των διαφορετικών συστατικών από τα οποία απαρτίζεται το σώμα και αυτό να αποτελεί την «υγεία του σώματος»²²⁵. Αυτό το επιχείρημα περιλαμβάνεται στο *Περί Ψυχής*²²⁶, όπου αναφορά γίνεται στις *σωματικές αρετές*, όπως η ομορφιά και η δύναμη. Η αρμονία, σύμφωνα με το αριστοτελικό έργο αυτό, των μερών του σώματος και γενικότερα η κατοχή των σωματικών αρετών θα σημαίνει την υγεία, πράγμα το οποίο βρίσκει εξ ολοκλήρου αντίθετο τον Πλωτίνο²²⁷. Και ούτε η ψυχή μπορεί να είναι «λόγος της μίξεως»²²⁸ γιατί τότε θα έπρεπε να υπήρχαν πολλές ψυχές και όχι μία²²⁹. Αποφασιστικής σημασίας επιχείρημα όμως είναι το εξής: έστω ότι η ψυχή είναι αρμονία του σώματος. Τότε αναγκαία θα έπρεπε να υπάρχει μία άλλη ψυχή που να δημιουργεί αυτή την αρμονία²³⁰. Και σ' αυτή την περίπτωση δεν γίνεται δεκτό το αριστοτελικό αίτημα αναδεικνύοντάς το ο Πλωτίνος ως παράδοξο: σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ικανότητα κίνησης είναι το χαρακτηριστικό εκείνο που ο καθένας αναγνωρίζει στην ψυχή. Για να είναι, ακόμα, αιτία κίνησης του σώματος θα πρέπει η αρμονία να είναι κάτι διαφορετικό, ούτε ιδιότητα ούτε αποτέλεσμα του κινούμενου σώματος. Το επιχείρημα του Πλωτίνου όμως έχει μια εντελώς διαφορετική θέση²³¹. Επισημαίνει ότι δεν είναι δυνατόν η τάξη και η λειτουργία των μερών του σώματος να παράγονται από μια αιτία που δεν είναι ήδη «ψυχικής φύσεως». Και αν δεν θέλει κανείς να υποπέσει στη δημιουργία ενός ανούσιου διπλασιασμού, υποθέτοντας μία ψυχή που είναι η αιτία της αρμονίας της ψυχής, πρέπει να παραδεχτεί ότι η αιτία της τάξης των μερών του σώματος είναι ασώματα και οντολογικά ανώτερη από το σώμα²³².

²²⁴Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής* B1, 412b10-1.

²²⁵Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 14-16.

²²⁶Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής* A4,408a1-3.

²²⁷Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 41.

²²⁸Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής* A 4,408a13-18.

²²⁹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 16-17.

²³⁰Στο ίδιο, IV 7[2], 8⁴. 16-23.

²³¹Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 43.

²³²Στο ίδιο, σσ. 45-46.

Το πλωτινικό επιχείρημα επεκτείνεται ακόμα περισσότερο έως ότου να αφορά όλες τις πτυχές της σχέσης μεταξύ των σωμάτων και των άυλων αιτιών τους, όπως γίνονται αυτές εμφανέστερες σε όσους θεωρούν την ψυχή ως *επιγέννημα του σώματος*. Ακόμη και οι υποστηρικτές της αρμονίας της ψυχής, στους οποίους συγκαταλέγονται και οι Στωικοί²³³, αντλούν αυτό που είναι οντολογικά ανώτερο από αυτό που είναι οντολογικά κατώτερο, δηλαδή την τάξη από την αταξία²³⁴. Κατ' αυτό τον τρόπο, σημειώνει ο Πλωτίνος, υπονοούν ότι καμία τάξη δεν παρέχει η ψυχή στα σώματα. Διότι αντί να εισάγουν την *τάξιν* ως ιδιότητα της ψυχής, αντιμετωπίζουν την ψυχή ωσάν να προκύπτει από τη διάταξη των πραγμάτων και άρα να είναι καθεαυτή αδρανής, μία διάθεση που δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο παρά μόνο περιστασιακή²³⁵, αφού η «αρχή της τάξης» εδρεύει στη *λογική ψυχή*. Παρατηρείται, δηλαδή, μια αντιστροφή της σχέσης αιτίου-αποτελέσματος η οποία ωστόσο είναι λανθασμένη τόσο σε επίπεδο ατομικής πραγματικότητας όσο και σε οποιαδήποτε άλλη σφαίρα: στο πλαίσιο της εμπειρίας ποτέ η τάξη δεν προκύπτει αυθόρμητα από την αταξία και, με τον ίδιο τρόπο, δεν πρέπει να συμπεράνει κανείς ότι αυτό είναι δυνατό στην περίπτωση της ψυχής και των στοιχείων που απαρτίζουν το σώμα. Αν λειτουργούν αρμονικά, τούτο συμβαίνει επειδή υπάρχει η ψυχή και όχι το αντίστροφο²³⁶. Επομένως, η ψυχή δεν μπορεί να είναι *αρμονία* κατά τέτοιο τρόπο²³⁷.

²³³Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 23.

²³⁴*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8⁴. 24.

²³⁵*Στο ίδιο*, IV 7[2], 8⁴. 25-26.

²³⁶Baltes, «Plotino, l' immortalità dell' anima», σ. 46.

²³⁷Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁴. 28.

3.9 Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ «ΕΝΤΕΛΕΧΕΙΑ»

Εφόσον έχουν καθοριστεί όλα τα παραπάνω και έχει στοιχειοθετηθεί η πολεμική του ενάντια στην υλική εξάρτηση της ψυχής από το σώμα, τώρα ο Πλωτίνος μεταθέτει την επιχειρηματολογία του στην αριστοτελική προσέγγιση της ψυχής ως «εντελέχεια του υλικού σώματος»²³⁸.

Τὸ δὲ τῆς ἐντελεχείας ὧδ' ἂν τις ἐπισκέψαιτο, πῶς περὶ ψυχῆς λέγεται· τὴν ψυχὴν φασιν ἐν τῷ συνθέτῳ εἶδους τάξιν ὡς πρὸς ὕλην τὸ σῶμα ἔμψυχον [ὄν] ἔχειν, σώματος δὲ οὐ παντὸς εἶδος οὐδὲ ἢ σῶμα, ἀλλὰ φυσικοῦ ὀργανικοῦ δυνάμει ζῶν ἔχοντος.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 1-5

Ωστόσο, δεν στοχεύει να απορρίψει την σχέση νοητού-υλικού διότι, σύμφωνα με τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο ό, τι είναι σώμα και ύλη γενικά το χρωστά σε μία από τις τρεις υποστάσεις *Εν-Νους-Ψυχή*. Επομένως, η κριτική του εδράζεται στην πλήρη του άρνηση να δεχτεί την οποιαδήποτε εξάρτηση της ψυχής από το σώμα, την οποία τοιουτοτρόπως κατέστησε ο Αριστοτέλης. Συγκεκριμένα, το κατώτερο γεννάται από το ανώτερο και προκειμένου να διασωθεί το πρώτο οντολογικά χρειάζεται την «κοινωνία» με τον ανώτερό του οντολογικά «γεννήτορα». Άρα, το σώμα χρειάζεται την ψυχή και όχι το αντίστροφο. Από αυτό καθίσταται περισσότερο σαφές ότι αυτό που καταλογίζει στον Αριστοτέλη είναι ότι η *εντελέχεια του σώματος* δεν είναι τίποτε άλλο παρά μία «ισοπέδωση της οντολογικής κλίμακας» με το να υποβιβάζεται η «απλή» και «ασώματη» ψυχή στο συνεχώς και αδιαλείπτως μεταβαλλόμενο «γίγνεσθαι»²³⁹. Προς τούτο, αναλαμβάνει να διευκρινίσει τα επιχειρήματά του κατά της αριστοτελικής θέσης, τα οποία αφορούν κυρίως το *φυτικόν*, ήτοι το κατώτερο στρώμα της αριστοτελικής ψυχής.

²³⁸ Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, Β 1, 412a 27-b 1.

²³⁹ Λέκκας, *Πλωτίνος. Προς μία Οντολογία του τρόπου*, σσ. 64-65.

Αναλυτικότερα, το *φυτικόν*²⁴⁰, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ως το κατώτερο μέρος της ψυχής, οφείλει να διασφαλίζει τη ζωή με αυτό τον τρόπο: οποιοσδήποτε ζωντανός οργανισμός το έχει αλλά η απουσία του έχει ως συνέπεια την φθορά και τον θάνατο. Μπορεί να υπάρχει ανεξάρτητα από το ανώτερο μέρος της ψυχής, δηλαδή το *αισθητικόν* και *λογικόν μέρος* της, αλλά αυτό το τελευταίο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς το *φυτικόν* διότι είναι υπαίτιο για την θρέψη, την ανάπτυξη και την γένεση. Ως εκ τούτου, ονομάζεται επίσης *θρεπτικόν*, *γεννητικόν*, ή *αυξητικόν*²⁴¹ και μάλιστα αυτές οι τρεις βασικές φυσικές ικανότητες είναι αποδεκτές εξίσου από τον Πλωτίνο²⁴². Σκοπός της κριτικής του, παρόλα αυτά, είναι να αντικρούσει αυτές τις πτυχές της αριστοτελικής ψυχολογίας που καθιστούν την ψυχή ως κάτι που υπάρχει στο σώμα και είναι άμεσα εξαρτώμενο από αυτό. Με άλλους λόγους, δεν αντιτίθεται τόσο στην ιδέα ότι η ψυχή είναι *εντελέχεια*, αλλά ότι είναι «αχώριστη εντελέχεια»²⁴³. Επομένως, κρίνεται απόλυτα σωστή η πεποίθησή του ότι η *εντελέχεια* συνδέει σταθερά την ψυχή με το σώμα και δεν επιτρέπει την «χωριστή» της ύπαρξη και, συνεπώς, την αθανασία της²⁴⁴. Προς τούτο η αριστοτελική *εντελέχεια* πρέπει να ανασκευαστεί και να νοηθεί με τρεις τρόπους: πρώτον, οι λειτουργίες του «φυτικού» μέρους της ψυχής, όπως η γέννηση και η θρέψη, είναι περισσότερο συνδεδεμένες με το σώμα από ότι η αισθητηριακή αντίληψη²⁴⁵. δεύτερον, από τη στιγμή που το *φυτικόν* είναι ζωοποιός αρχή και όταν ένας ζωντανός οργανισμός φθαρεί και τελικά χαθεί, και χάνει επίσης την «ορατή» του μορφή κατά την αποσύνθεσή του τότε θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς ότι αυτή η *μορφή* δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ίδια η ζωή, όπως ακριβώς ένα άγαλμα που όταν αφαιρείται από τη *μορφή* του μετατρέπεται σε άμορφη ύλη²⁴⁶. τρίτον, προκειμένου να αποδείξει το χωριστό των ανώτερων μερών της ψυχής που εισηγείται ο Αριστοτέλης, ο Πλωτίνος εκκινεί από το γεγονός ότι αυτές στηρίζονται στα εξωτερικά αντικείμενα και τη μνήμη, δηλαδή από τα φαινόμενα της συνείδησης. Όσο, δε, τα φυτά, επί παραδείγματι, δεν έχουν συνείδηση,

²⁴⁰Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 25-28.

²⁴¹Tornau, "Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism", σ. 154.

²⁴²Henry J. Blumenthal, *Plotinus' Psychology: His Doctrines of the Embodied Soul* (United Kingdom: Martinus Nijhoff, The Hague, 1971), σσ. 25-30.

²⁴³Πλωτίνος, *Εννεάω* IV 7[2], 8⁵. 27.

²⁴⁴Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 155.

²⁴⁵Στο *ίδιο*, σ. 156.

²⁴⁶Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 5-9.

τέτοιου είδους επιχειρήματα δεν αντιστοιχούν στο *φυτικόν μέρος*, γεγονός που ισχυροποιεί περισσότερο τον προσδιορισμό «αχώριστη εντελέχεια»²⁴⁷.

Ακόμα, σύμφωνα με το *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλη η ψυχή είναι η τελική αιτία και η αρχή κάθε ζωντανού σώματος²⁴⁸, ως μια αρχή που εντοπίζεται στο σώμα χωρικά²⁴⁹. Ο Πλωτίνος, λοιπόν, επισημαίνει το φαινόμενο ενός φυτού που μαραίνεται του οποίου ωστόσο η ρίζα συνεχίζει να είναι ζωντανή, ένα φαινόμενο που ο Αριστοτέλης δεν συζητά, αν και μερικές φορές συνδέει την αρχή της ύπαρξης ενός φυτού με τη ρίζα του²⁵⁰. Ο φιλόσοφος υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι η ψυχή του φυτού η οποία, αφού δώσει ζωή σ' αυτό εν συνόλω, βρίσκεται σε ένα μόνο μέρος του φυτού και αφήνει τα υπόλοιπα μέρη του να μαραίνονται, δεν μπορεί να είναι η «εντελέχεια του φυτού»²⁵¹, διότι όντας δεσμευμένη με τα μέρη του σώματος δεν μπορεί να κινείται ελεύθερα σε αυτό²⁵². Επομένως, η ψυχή και η *εντελέχεια* δεν μπορεί να είναι ένα και το αυτό, αλλά φαίνεται να είναι κάτι παραπάνω²⁵³. Έτσι, η αριστοτελική εντελέχεια αποδεικνύεται ανίκανη να εξηγήσει το γεγονός ότι, παρόλο που το σωματικό του σχήμα αλλάζει ριζικά, το φυτό παραμένει το ίδιο, όπως προφανώς συμβαίνει εφόσον μπορεί να αναπτυχθεί ξανά από τη ρίζα αν λάβει την κατάλληλη τροφή. Γι αυτό το λόγο ο Πλωτίνος θεωρεί ότι είναι απαραίτητο να υποθέσει μία «χωριστή» ψυχή η οποία, όντας ανεξάρτητη από το σώμα και παραμένοντας ανεπηρέαστη από τις αλλαγές του, είναι σε θέση να εξασφαλίζει την ταυτότητά της κατά τη διαδικασία του «γίνεσθαι»²⁵⁴. Ωστόσο, σε πολλά φυτά η διαδικασία της ανάπτυξης, του μαρasmus και της εκ νέου ανάπτυξης είναι απολύτως φυσική. Δεν υπάρχει τίποτα το προβληματικό σε αυτό. Η πιο εύκολη και πειστική απάντηση σε αυτό θα ήταν ότι η *εντελέχεια* της ψυχής είναι ένας *λόγος*, ένα από τα στοιχεία του οποίου είναι η διαδικασία να υπάρχει και να πεθαίνει σύμφωνα με ένα ορθολογικό και προβλέψιμο πρότυπο²⁵⁵. Αλλά κι εδώ ο Πλωτίνος θα επέμενε ότι ένας

²⁴⁷Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8⁵. 11-25.

²⁴⁸Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, B4, 415b8

²⁴⁹Tornau, "Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism", σ. 157.

²⁵⁰Στο *ίδιο*, σ. 158.

²⁵¹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 28-32.

²⁵²Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8⁵. 10.

²⁵³Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 158.

²⁵⁴Στο *ίδιο*, σ. 159.

²⁵⁵Αριστοτέλης, *Περί Ψυχής*, B4, 416a 15-8 και B1, 412b 15-17.

λόγος αυτού του είδους δεν μπορεί να είναι απλώς ένα *είδος αχώριστον*, αλλά πρέπει να είναι *λόγος* μιας ανώτερης, υπερβατικής ψυχής²⁵⁶.

Επιπρόσθετα, η σχετική επιχειρηματολογία του Πλωτίνου επεκτείνεται πλέον, εκτός των φυτών και φυτικών ψυχών, στη σφαίρα όλων των ζωντανών οργανισμών όπως ο ίδιος αναφέρει:

Ἡ τε αὐτὴ ψυχὴ ἐξ ἄλλου ζώου ἄλλου γίνεται· πῶς οὖν ἢ τοῦ προτέρου τοῦ ἐφεξῆς ἂν γένοιτο, εἰ ἦν ἐντελέχεια ἑνός; Φαίνεται δὲ τοῦτο ἐκ τῶν μεταβαλλόντων ζώων εἰς ἄλλα ζῶα.

Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 36-39

Έτσι, αν η ψυχή ως εντελέχεια ήταν ένα *είδος αχώριστον*, τότε θα διαιρούταν στο χώρο όπως ακριβώς και τα σώματα²⁵⁷. Όμως κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ισχύει διότι όχι μόνο δεν διαιρείται αλλά δεν μπορεί να είναι *εντελέχεια* του σώματος. Εκ πρώτης όψεως, φαίνεται εύκολο για τους Περιπατητικούς φιλοσόφους να βρουν λύση σε αυτό, διότι είναι ένα σημαντικό πρόβλημα στον πλατωνισμό και στον Πλωτίνο τον ίδιο· το πώς, δηλαδή, η ψυχή μπορεί να σχηματίσει μαζί με το σώμα έναν ζωντανό οργανισμό εάν αυτή είναι χωριστή και αδιαίρετη οντότητα²⁵⁸. Η *εντελέχεια*, ακόμα κι όπως παρουσιάστηκε και διαρθρώθηκε από τον Πλωτίνο, μπορεί εύλογα να ισχυριστεί κανείς ότι παρέχει μια καλύτερη λύση σε αυτό υπό το πρίσμα ότι η ψυχή, μέσω του ότι είναι από μόνη της αδιαίρετη, διαιρείται τυχαία έως ότου να σχηματίζει ένωση με το σώμα²⁵⁹. Αλλά όπως έχει ειπωθεί, ο Πλωτίνος κάνει έντονη διάκριση ανάμεσα στις *έμφυτες μορφές* και τις *ποιότητες*²⁶⁰ από τη μία πλευρά και της ψυχής από την άλλη όσον αφορά τη διαιρετότητά τους στο χώρο. Και τα δύο είναι αδιαίρετα από μόνα τους, αλλά ενώ οι ποιότητες χωρίζονται με τον ίδιο τρόπο όπως και το σώμα στο οποίο ενοικούν, η ψυχή μπορεί να θεωρηθεί ως χωρικά διαιρεμένη υπό την

²⁵⁶Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 160.

²⁵⁷Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8⁵. 7-9.

²⁵⁸Στο *ίδιο*, IV 7[2], 8⁵. 36-37.

²⁵⁹Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 162.

²⁶⁰Emilsson, *Plotinus on Sence-Perception: A philosophical Study*, σσ. 101-106.

έννοια ότι είναι παρούσα παντού στο χώρο²⁶¹. Επομένως, η διαφωνία του Πλωτίνου σχετικά με την προαναφερθείσα διάκριση είναι η ενότητα της αισθητηριακής αντίληψης με το σώμα, με άλλους λόγους, η ενοποιητική δύναμη της ψυχής που απουσιάζει από τις ποιότητες²⁶². Αλλά η *εντελέχεια* είναι ανώφελη ακόμα και στην περίπτωση της *μετενσωμάτωσης*, σύμφωνα με την οποία η ψυχή αφήνει το σώμα κατά τη στιγμή του θανάτου του ώστε να γίνει ψυχή ενός άλλου σώματος· διότι μετά το θάνατο του ενός, η ψυχή του αναλήφθηκε και πήγε σε κάτι άλλο, πράγμα που σημαίνει ότι το δεύτερο θα είναι καθ' ομοίωσιν του πρώτου εφόσον η εντελέχειά τους θα ήταν η ίδια και εφόσον η ίδια αποτελεί την ταυτότητα, κατά κάποιο τρόπο, του όντος. Όμως κάτι τέτοιο κρίνεται τελείως αδύνατο από τον Πλωτίνο, διότι προφανέστατα τα ζωντανά όντα αλλάζουν και γίνονται κάτι άλλο, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη ότι η ψυχή που δίνει ζωή σε αυτά παραμένει η ίδια²⁶³.

Από τα ως άνω λεγόμενα, εφόσον η ψυχή είναι μια ανεξάρτητη ουσία από τα σώματα τότε θα είναι η *πραγματική ουσία* διότι ποτέ δεν φθείρεται, ούτε αλλοιώνεται, αλλά αντιθέτως συντηρείται λόγω της «μέθεξής της με το Όν» εφόσον μετέχει σε αυτό²⁶⁴. Με αυτό τον τρόπο ο Πλωτίνος ολοκληρώνει την πολεμική του εναντίον της ματεριαλιστικής αντίληψης της ψυχής με μία παράφραση του κειμένου του πλατωνικού *Τίμαιου*²⁶⁵. Ακολουθώντας πιστά την αντίθεση του Πλάτωνα, σχολιάζει πρώτα το «γίγνεσθαι», το οποίο ταυτίζει με το σωματικό ον, συμπεριλαμβανομένων των ασώματων οντοτήτων που εξαρτώνται από σώματα όπως ακριβώς η αριστοτελική εντελέχεια²⁶⁶, και έπειτα ασχολείται με την «άλλη φύση», δηλαδή την ασώματη, που προέρχεται από την ίδια και, έτσι, προκαλεί την ύπαρξη όλων των άλλων οντοτήτων²⁶⁷. Ωστόσο, αυτό το πλατωνικό απόσπασμα που υπαινίσσεται ο Πλωτίνος είναι ένα από τα πλέον γνωστά διότι φαίνεται να περιέχει τη διχοτόμηση του νοητού και του αισθητού κόσμου²⁶⁸. Αλλά είναι αξιοσημείωτο ότι αποφεύγει μια

²⁶¹Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 163.

²⁶²Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 35.

²⁶³Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 164.

²⁶⁴Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 47-50.

²⁶⁵Πλάτωνας, *Τίμαιος* 27D-28A.

²⁶⁶Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 175-176.

²⁶⁷Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 9. 1-5.

²⁶⁸Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 176.

δυσιστική ανάγνωση του αποσπάσματος τονίζοντας την αιτιακή σχέση ύπαρξης και «γίγνεσθαι», παραφράζοντας τον Πλάτωνα²⁶⁹.

Επίσης, χρησιμοποιώντας τον πλατωνικό *Κρατύλο*²⁷⁰, λέει για τις ασώματες οντότητες πως το «είναι» τους συνίσταται στο ότι προστατεύονται από την πλήρη καταστροφή επειδή συμμετέχουν στην πραγματική ύπαρξη, στο βαθμό που κάθε μία από αυτές συμμετέχει σε αυτήν. Το «γίγνεσθαι» επομένως είναι μια μάλλον επισφαλής μέση κατάσταση ανάμεσα στο πραγματικό, άφθαρτο, αμετάβλητο ον και το απόλυτο μη-ον. Η ακριβής θέση ενός πράγματος που υπόκειται να γίνει κάτι από τα δύο καθορίζεται από την ικανότητά του να συμμετέχει στο πραγματικό, νοητό ον²⁷¹. Η δυνατότητα συμμετοχής μάλιστα μπορεί να διαφέρει τόσο χρονικά, ώστε να μπορέσει ο Πλωτίνος να εξηγήσει το ότι γεννήθηκε και πέθανε²⁷², όσο και χωρικά, πράγμα που θα αιτιολογούσε τη διαφορά μεταξύ ανώτερων και κατώτερων ειδών ή ακόμα και μερών²⁷³. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι τελικά η μόνη πιθανή εξήγηση της ύπαρξης καθώς και της ιεραρχικής διάταξης των λίθων, των φυτών, των ζώων και των λογικών όντων είναι ότι αντικατοπτρίζουν τη δομή της ίδιας της νοητής ύπαρξης. Από αυτή την οπτική, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι από την πληθώρα των ζωντανών σωμάτων υπάρχει επίσης μια πληθώρα ψυχών. Αλλά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ισχύει για τον Πλωτίνο διότι στη πραγματικότητα υπάρχει μόνο μία ψυχή που εμφανίζεται σε πολλά σώματα²⁷⁴.

²⁶⁹Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 49.

²⁷⁰Πλάτων, *Κρατύλος*, 400c.

²⁷¹ Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 177.

²⁷² Πλωτίνος, *Εννεάς* IV 7[2], 8⁵. 35-39.

²⁷³ Franco Ferrari, *Esistono forme di καθ' ἑκάστα? Il problema dell' individualità in Plotino e nella tradizione antica* (Torino: Accademia delle Scienze di Torino, 1997), σσ. 23-63.

²⁷⁴ Tornau, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», σ. 178.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Εκτός των όσων προαναφέρθηκαν και αποτελούν τους λόγους για τους οποίους γράφει ο Πλωτίνος το κεφάλαιο 7 της τέταρτης *Εννεάδος*, άξια λόγου κρίνεται η συνοπτική αναφορά σε ένα ιστορικό παρελθόν, αυτό του 3^{ου} αιώνα μ.Χ, όπου οι διαμορφωθείσες συνθήκες συνεπικουρούν στην αιτιολόγηση της συγγραφής του. Δηλαδή, η «αθανασία της ψυχής», όπως άλλωστε τιτλοφορείται το συγκεκριμένο κεφάλαιο, δεν αποτελεί μόνο ένα φιλοσοφικό σύστημα το οποίο εδράζεται στην Οντολογία και τη Μεταφυσική, αλλά επίσης αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος του συγκεκριμένου αιώνα πρέπει να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα την οποία ζει. Και όχι μόνο ζει. Αλλά θα συνεχίζει, κατά κάποιο τρόπο, να ζει υπό άλλους όρους. Μια ζωή ασώματη, απαλλαγμένη από τα παθήματα που ακολουθούν τα σώματα.

Πιο αναλυτικά, ο Πλωτίνος είναι η μοναδική μεγάλη φιλοσοφική προσωπικότητα σε μια εποχή που στερείται του προηγούμενου μεγαλείου της. Ο 3^{ος} αιώνας είναι μια σκοτεινή περίοδος, χαρακτηριζόμενη από την ένδεια του υλικού και την έλλειψη ενδιαφέροντος σε οποιονδήποτε τομέα της ζωής. Ήταν μια καταθλιπτική εποχή, όπως την χαρακτηρίζουν οι ιστορικοί, για όσους έζησαν και γεμάτη απαισιοδοξία για το μέλλον. Δεν έλειπαν, φυσικά, οι θανατηφόρες ασθένειες, όπως η πανούκλα, και η πείνα που κατέστρεφαν τον κόσμο. Οι βροχοπτώσεις και η ζεστασιά του ήλιου μειώνονταν, τα μέταλλα έχουν σχεδόν εξαντληθεί, η παρακμή σε τομείς της γεωργίας και του εμπορίου είναι πλέον γεγονός, ενώ αρετές του παρελθόντος που δομούσαν τον κόσμο, όπως η ειλικρίνεια, η δικαιοσύνη και η πειθαρχία στα ήθη, έπεσαν σε ατονία. Όλα αυτά έδωσαν την εντύπωση στον κόσμο ότι οτιδήποτε είχε αρχή πρέπει να χαθεί, ότι τα πράγματα που έχουν ωριμάσει πρέπει να γεράσουν και να χαθούν και ότι μετά την αδυναμία και τη συρρίκνωση θα επέλθει η διάλυση²⁷⁵.

Μέσα, λοιπόν, σε μια τέτοια εποχή και σε έναν κόσμο όπου δεσπόζει το αίσθημα της παραίτησης, της παρακμής, της δυστυχίας, της πνευματικής ένδειας και

²⁷⁵Inge, *The Philosophy of Plotinus*, σ. 20.

του «μεταφυσικού πόνου»²⁷⁶, ο Πλωτίνος μπορεί να θεωρηθεί ως η πλέον γόνιμη μορφή του «δύοντος Ελληνισμού της αρχαιότητας»²⁷⁷. Η ζωή του συμπίπτει με τις κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις και απορίας άξιο είναι πώς τελικά προσπέρασε όλα αυτά καταφέροντας να βρει την απαραίτητη εσωτερική γαλήνη ώστε να ασχοληθεί με τα «αιώνια προβλήματα της ανθρώπινης ψυχής»²⁷⁸. Έτσι, η πνευματική συνεισφορά του οφείλεται στην *μυστική ένωση* της ψυχής με το *Έν*, προσπαθώντας, κατ' αυτό τον τρόπο, να βοηθήσει τον άνθρωπο να διασώσει την ψυχή του, να την θεραπεύσει από τον πόνο και το φόβο και να βρει τελικά τους τρόπους εκείνους που θα τον οδηγήσουν στην ευτυχία. Μάλιστα, ο φιλόσοφος δίνει τη δυνατότητα στον άνθρωπο να ζήσει σε έναν «αιώνιο κόσμο», απομακρυσμένο από κάθε φθορά και διαφθορά και πλέον εναρμονισμένο με την καλοσύνη και την ομορφιά που βεβαιώνει η «διαδικασία της σωτηρίας της ψυχής»²⁷⁹.

Η Ψυχή εκλαμβάνεται ως μία πραγματική ουσία που σχετίζεται με το θείο, μέσω μιας αλυσίδας από πνευματικούς φορείς που σχηματίζουν μια σκάλα ανόδου προς αυτό. Ο άνθρωπος βρίσκεται σε μία διαρκή δοκιμασία και η σωτηρία της ψυχής του από τη φθορά του σώματος μπορεί να επιτευχθεί μόνο με αυτή τη διαδικασία ανόδου προς το Έν. Διότι μόνο η Ψυχή μπορεί να παριστάνεται ωσάν να είναι στον παράδεισο και ως ασώματο πνεύμα δεν μπορεί να είναι επιρρεπές ούτε στο χρόνο ούτε σε απολαύσεις του σώματος. Επομένως, η αθανασία της παρουσιάζεται ως αξιωματική αλήθεια: αν ο άνθρωπος είναι σε οποιοδήποτε βαθμό μέτοχος της *θείας φύσης*, γεγονός που αποδεικνύεται από την ικανότητά του να έχει πνευματική κοινωνία με το θείο, πρέπει επομένως να υπάρχει ένα θεϊκό και άφθαρτο στοιχείο στην ανθρώπινη ψυχή²⁸⁰.

Τέλος, ο Πλωτίνος παρήγαγε και ανέπτυξε μέσα σε αυτή την ιστορική πραγματικότητα ένα φιλοσοφικό λόγο με στόχο την απελευθέρωση από το *βασιλείο*

²⁷⁶Κωσταράς, *Πλωτίνου Όψεις*, σ. 22.

²⁷⁷Χαράλαμπος Αποστολόπουλος, *Πλωτίνος: Μια εισαγωγή στη θεωρία του*, Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρησης 9 (1992), σ. 3.

²⁷⁸Hermann Bengtson, *Grundriss der römischen Geschichte*, τόμος 1 (München: C. H. Beck'sche, 1967), σ. 389.

²⁷⁹Πελεγρίνης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, σ. 116.

²⁸⁰Inge, *The Philosophy of Plotinus*, σ. 42.

του γίνεσθαι και τη συνειδητοποίηση της αληθινής θεϊκής του ταυτότητας²⁸¹. Συλλήβδην, αποτελεί έναν πνευματικό οδηγό προς την υπέρβαση²⁸², με την ψυχή να παίζει καθοριστικό ρόλο καθώς δεν πρόκειται τόσο για μία σταθερή οντότητα, αλλά περισσότερο ως το σύνολο των ψυχικών και νοητικών δραστηριοτήτων²⁸³. Γίνεται εμφανές ως εκ τούτου ότι ο Πλωτίνος διέκρινε την έννοια της ψυχής και της εγωκεντρικής συνείδησης, η οποία είναι χαμηλότερη από την ψυχή και υψηλότερη από την υποσυνείδητη διαδικασία. Αυτό το «κινούμενο κέντρο» συνείδησης είναι αντικείμενο «χυδαίας» ηθικής συμπεριφοράς και των αρετών που διαμορφώνονται ανάλογα με τις συνθήκες της ιστορικής πραγματικότητας²⁸⁴.

²⁸¹ Algis Uzdavinys, *The heart of Plotinus. The essential Enneads* (New York: World Wisdom, 2009), σ. 14.

²⁸² John H. Fielder, «Chorismos and Emanation in the Philosophy of Plotinus» στο *The Significance of Neoplatonism*. (New York: State University of New York Press, 1976), σ. 112.

²⁸³ Uzdavinys, *The heart of Plotinus. The essential Enneads*, σ. 31.

²⁸⁴ John M. Dillon, «An Ethic for the Late Antique Sage» στο *The Cambridge Companion to Plotinus*, επιμέλεια Lloyd P. Gerson (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), σ. 326.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ως μία εκ των εμβληματικότερων φυσιογνωμιών του Νεοπλατωνισμού αναδεικνύεται ο Πλωτίνος και το έργο του που αποσκοπεί στην ανάδειξη της υπόστασης «Ψυχή» σε οντολογικά ανώτερη από την Ύλη. Το υλικό στοιχείο αντιμετωπίζεται ως κάτι το «απαθές» το οποίο «ζει» εξαιτίας της ψυχής. Οι πράξεις που αυτό επιτελεί ως ζωντανός οργανισμός αναδεικνύονται εξαιτίας των δυνάμεων της ψυχής που φέρει, δυνάμεις τις οποίες έχει η ίδια λάβει εξαιτίας της συναναστροφής της με τον Νου και, πολύ περισσότερο, με το *Εν* από το οποίο κιόλας προέρχεται. Όστε *Εν-Νους-Ψυχή* να αποτελούν τις αρχές του τρισυπόστατου μεταφυσικού και οντολογικού μηχανισμού επί του οποίου εδράζεται ολοκληρωτικά ο κόσμος και το Σύμπαν.

Η ψυχή, ωστόσο, έχει ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά τα οποία την διακρίνουν από το οτιδήποτε σωματικό. Είναι *αθάνατη*, *αιώνια* και *ανώλεθρη*. Δηλαδή το ακριβώς αντίθετο από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζεται η ύλη. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνάμα αποτελούν ιδιότητές της και δυνάμεις που έχει εκλάβει από το *Εν* και διαχέονται σε όλα τα υποκείμενα της αισθητηριακής αντίληψης αντιστοίχως. Πρόκειται για ανοδική και καθοδική πορεία κατά την οποία αφενός, κοινωνεί με το θείο φέροντας εντός της ορισμένα από τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα και αφετέρου, τα μεταδίδει στην ύλη προκειμένου να δομήσει τον αισθητό κόσμο. Η πορεία της αυτή είναι καθοδική αλλά και ανοδική καθώς, επιστρέφοντας στην αρχή της, κάνει την άμορφη ως τότε ύλη να ομοιάζει του θείου. Είναι μία πορεία και μία διαδικασία την οποία ανεξάντλητα και αιωνίως ακολουθεί η ψυχή εξαιτίας του ότι είναι αθάνατη. Η αθανασία της ψυχής εξασφαλίζει τη *ζωή* στα σώματα και αποτελεί αρχή κινήσεως, ανοδική και καθοδική, ωσάν να είναι η πιο «δραματική» υπόσταση εκ των άλλων δύο. Και δεν θα μπορούσαν να ήταν διαφορετικά τα πράγματα, σύμφωνα με τον Πλωτίνο, διότι σε αντίθετη περίπτωση τα πάντα θα βυθίζονταν στο σκοτάδι και μόνο ως «απεικάσματα» θα αντιμετωπίζονταν. Η ψυχή, όμως, είναι η πραγματική ουσία που δομεί τον κόσμο και η αθανασία της είναι ο λόγος που αυτή υφίσταται.

Εκτός των όσων γράφει και αποδεικνύει ο φιλόσοφος σχετικά με την αθανασία της ψυχής, το σημαντικό εκείνο στοιχείο που κάνει το έβδομο κεφάλαιο της

τέταρτης *Εννεάδας* να καθίσταται άξιο μελέτης, είναι το γεγονός ότι συν τοις άλλοις βάλλει κατά εκείνων των υλιστών φιλοσόφων που αντιμετωπίζουν την ψυχή όχι ως αιτία αλλά ως αποτέλεσμα της ύπαρξης του σώματος. Η πολεμική του, εκτεινόμενη από την επικούρεια και στωική φιλοσοφία έως την αριστοτελική σκέψη, σκοπό έχει να καταδείξει το ανεξάρτητο της ψυχής σχετικά με το οτιδήποτε σωματικό και άρα την οντολογική της ανωτερότητα. Ο σκοπός του βέβαια δεν περιορίζεται σε μία απλή απαρίθμηση εκείνων των σημείων κριτικής αλλά επιδιώκει να αποκαθαίρει τις οποιεσδήποτε ενστάσεις και θεωρήσεις που αντιμετωπίζουν την ψυχή ως απόρροια του σώματος, μένοντας ταυτόχρονα πιστός και σύμφωνος με την πλατωνική παράδοση περί της διττής φύσης των πραγμάτων. Η καινοτομία του έγκειται στο ότι φυσικά η ψυχή είναι διαφορετικής φύσεως υπόσταση και ξέχωρη από το σώμα, αλλά όμως ταυτόχρονα είναι στενά συνδεδεμένη με αυτό ως αποτέλεσμα της ίδιας του της ζωής. Ως φέρουσα τη ζωή και ούσα ανώλεθρη και αιώνια, δεν μπορεί να είναι είναι η φύση της τίποτε άλλο εκτός από αθάνατη. Και εφόσον η αθανασία της είναι ένα κατοχυρωμένο γνώρισμα, κατά την πλωτινική φιλοσοφία, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να είναι προϊόν του αισθητού κόσμου.

Κατόπιν τούτων, γίνεται εμφανής και η υπερβατική φύση της ψυχής υπό το πρίσμα ενός γενικότερου ήδη διαμορφωμένου ιστορικού πλαισίου. Πρόκειται για μία περίοδο όπου το πνευματικό στοιχείο έχει πέσει σε αδράνεια, όπου η περαιτέρω πολιτιστική και πολιτισμική ανάπτυξη έχει ατονήσει και όπου ο άνθρωπος, επηρεαζόμενος από την ηθική και ψυχική του κατάπτωση, αντιμετωπίζει τον κόσμο του ως κάτι το οποίο πρέπει να φθαρεί, ως ένα σκοτάδι στο οποίο έχει εγκλωβιστεί, ως μία πραγματικότητα που μόνο σωτήρια δεν είναι. Υπό αυτή την έννοια «η απόδειξη της αθανασίας της ψυχής» δεν αποτελεί μόνο ένα κεφάλαιο στη φιλοσοφία περί του όντος αλλά βρίσκει και πιστή εφαρμογή στον άνθρωπο εντός της ιστορικής πραγματικότητας του 3^{ου} αιώνα μ.Χ. Του δίνει την ευκαιρία να αποδεσμευτεί από τα σωματικά του πάθη και να ασχοληθεί με την καλλιέργεια της ψυχής του στοχεύοντας στην όραση της αληθινής του θεϊκής ταυτότητας. Μπορεί το σώμα να φθείρεται και να χάνεται, όμως η λύτρωση της ψυχής θα πρέπει να είναι η απώτερη επιδίωξή του. Έτσι, θα μπορέσει να αποδεσμευτεί από τα βάσανα μιας κοσμικής πραγματικότητας που δεν έχει άλλωστε επιλέξει και να αποκτήσει τη δυνατότητα να ζήσει σε έναν κόσμο «εναρμονισμένο με την καλοσύνη και την ομορφιά που βεβαιώνει η διαδικασία της σωτηρίας της ψυχής» του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Αριστοτέλης, *Περί ψυχής*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Απόστολος Παπαθεοδώρου. Αθήνα: Πάπυρος, 1975.

Πλάτων, *Κρατύλος-Ευθύδημος*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Λ. Λάγιου, Αθήνα: Δαίδαλος-Ιωάννης Ζαχαρόπουλος Α.Ε, 1990.

_____ *Τίμαιος*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Βασίλης Κάλφας. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2020.

_____ *Φαίδων*, μετάφραση Βασίλης Μοσκόβης. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1991.

Πλωτίνος, *Εννεάς Τετάρτη*, αρχαίο κείμενο-μετάφραση-σχόλια Καλλιγας Παύλος. Αθήνα: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας της Ακαδημίας Αθηνών, 2009.

Β. ΔΕΥΤΕΡΕΟΥΣΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Β 1. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντωνίου, Τάκης. *Ο Πλωτίνος θεάται το Ον*. Αθήνα: Δωδώνη, 2000.

Αποστολόπουλος, Χαράλαμπος. «Πλωτίνος: Μια εισαγωγή στη θεωρία του». *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, τόμος 9 (1992): 3-12. Doi: <https://doi.org/10.26220/efe.1923>

- Βέικος, Θεόφιλος, *Οι προσωκρατικοί*. Αθήνα: Gutenberg, 2016.
- Βίγκλας, Κατελής, «Η οντολογική αναβάθμιση της αισθητής ύλης σε νοητή από τον Πλωτίνο και οι μεταγενέστερες απηχήσεις της», *Δευκαλίων* 30/1-2 (2013): 37-39.
- Δημητρακόπουλος, Ιωάννης, «Υστεροβυζαντινή Κοσμολογία. Η κριτική του Γρηγορίου Παλαμά στη διδασκαλία των Πλωτίνου και Πρόκλου περί κοσμικής ψυχής» στο *Φιλοσοφία: Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, τόμος 31 (2001): 175-191.
- Ζιλσόν, Ετιέν, *Το Ον και η Ουσία*, μετάφραση Θάνος Σαμαρτζής. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013.
- Καπελήρη, Αντωνία, *Νεοπλατωνική Παιδεία. Φαντασία, σύμβολα και Κοσμική Συμπάθεια*. Αθήνα: Παπαζήση, 2017.
- Καραμανώλης, Γιώργος, «Ψυχή, Νους και Σώμα», στο *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*, επιμέλεια Γιώργος Καραμανώλης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Κωσταρά, Γρηγόριος, *Πλωτίνου Όψεις*. Αθήνα: 1995.
- Λέκκας, Γεώργιος, *Πλωτίνος. Προς μία Οντολογία του τρόπου*. Αθήνα: Παπαζήση, 2009.
- Λουβάρης, Νικόλαος, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε, 2008.
- Μάνος, Ανδρέας, *Η οντολογία του κακού παρά Πλωτίνω, Ηθικοί και μεταηθικοί απόηχοι*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Καρδαμίτσα, 2007.
- Πελεγρίνης, Θεοδόσης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2021.
- Ράγκος, Σπύρος, «Φιλοσοφία και θρησκεία. Ελληνικοί στοχασμοί περί θεών και θείου» στο *Εισαγωγή στην αρχαία φιλοσοφία*, επιμέλεια Γιώργος Καραμανώλης. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017.
- Ράμφος, Στέλιος, *Μεταφυσική του Κάλλους*. Αθήνα: Αρμός, 2003.

- Τερέζης, Χρήστος, *Ιστορία της Πλατωνικής Ακαδημίας (387 π.Χ-529 μ.Χ)*. Πάτρα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, 2015.
- Φαραντάκης, Πέτρος, «Τα όρια της ελευθερίας της ψυχής κατά Πλωτίνο», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 21 (1990): 273-279. DOI: <https://doi.org/10.26220/efe.614>
- Χάιμζετ, Χάιντς, *Τα έξι μεγάλα ερωτήματα της δυτικής Μεταφυσικής και οι ρίζες της νεότερης Φιλοσοφίας*, επιμέλεια Θάνος Σαμαρτζής. Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.
- Armstrong, Arthur, *Πλωτίνος*, μετάφραση Νίκος Παπαδάκης, επιμέλεια Ελένη Κεκροπούλου. Αθήνα: Ενάλιος, 2006.
- Audi, Robert, *Το Φιλοσοφικό Λεξικό του Cambridge*, μετάφραση-επιμέλεια Στέλιος Βιρβιδάκης-Γιώργος Ξηροπαΐδης. Αθήνα: Κέδρος, 2011.
- Diels, Hermann-Kranz, Walter, *Οι προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*, τόμος Α', απόδοση στα νέα ελληνικά Βασίλειος Α. Κύρκος-Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης, επιμέλεια Βασίλειος Α. Κύρκος. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα, 2005.
- Dillon, John, «An Ethic for the Late Antique Sage» στο *The Cambridge Companion to Plotinus*, επιμέλεια Lloyd P. Gerson. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Grayling, Anthony, *Η Ιστορία της φιλοσοφίας*, μετάφραση Πέτρος Γεωργίου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2021.
- Long, Anthony, *Νους, Ψυχή και Σώμα στον αρχαίο ελληνικό στοχασμό*, μετάφραση Δήμητρα Παπουτσάκη. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2019.
- Merlan, Philip, *Η ελληνική φιλοσοφία από τον Πλάτωνα έως τον Πλωτίνο*, μετάφραση Σπύρος Παπαιωάννου, επιμέλεια Ελένη Κεκροπούλου. Αθήνα: Ενάλιος, 2006.
- Rappe, Sarah, *Μελετώντας τον Νεοπλατωνισμό*, μετάφραση Νίκος Παπαδάκης, επιμέλεια Ελένη Κεκροπούλου. Αθήνα: Ενάλιος, 2000.

- Sharples, Robert, *Στωικοί, Επικούριοι και Σκεπτικοί*, μετάφραση Μαρίνα Λυπουρλή-Γιάννης Αβραμίδης, επιμέλεια Κατερίνα Καουκή. Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2002.
- Wallis, Richard, *Νεοπλατωνισμός*, μετάφραση Γιάννης Σταματέλλος. Θεσσαλονίκη: Αρχέτυπο, 1995.
- Zintzen, Clemens, *Μυστικισμός και μαγεία στην Νεοπλατωνική Φιλοσοφία*, μετάφραση Ιωάννης Γ. Καλογεράκος. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 2000.

B 2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Accattino, Paolo-Donini Pierluigi, *Alessandro d' Afrodisia. L' anima*. Roma-Bari: Laterza, 1996.
- Andolfo, Matteo, *L' ipostasi della "Psyche" in Plotino*. Milano: Vita e Pensiero-Largo A. Gemelli, 1996.
- Armstrong, Arthur, *Plotinus. The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Baltes, Matthias, «Plotino, l' immortalità dell' anima» στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna. Napoli: Bibliopolis, 2005.
- Bengtson, Hermann, *Grundriss der römischen Geschichte*, τόμος 1. München: C. H. Beck'sche, 1967.
- Blumenthal, Henry, *Plotinus' Psychology: His Doctrines of the Embodied Soul*. United Kingdom: Martinus Nijhoff, The Hague, 1971.
- _____, *Soul and Intellect, Studies in Plotinus and Later Neoplatonism*. Great Britain: Variorum, 1993.
- Caluori, Damian, *Plotinus on the Soul*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

- _____. *Plotinus on the Soul*. United Kingdom: Cambridge University Press, 2015.
- Carbonara, Cleto, *La filosofia di Plotino*. Napoli: Libreria Scientifica Editrice, 1954.
- Chiaradonna, Riccardo, «L' anima e la mistione stoica», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna. Napoli: Bibliopolis, 2005.
- _____. *Plotino*. Roma: Carocci editore, 2009.
- Emilsson, Eyjolfur, *Plotinus on Sence-Perception: A philosophical Study*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- _____. *Plotinus*. New York: Routledge, 2017.
- Eucken, Rudolf, *Die Lebensanschauungen der großen Denker*. Berlin-Leipzig: Forgotten Books, 1922.
- Ferrari, Franco, *Esistono forme di καθ' ἑκάστα? Il problema dell' individualità in Plotino e nella tradizione antica*. Torino: Accademia delle Scienze di Torino, 1997.
- Fielder, John, «Chorismos and Emanation in the Philosophy of Plotinus», στο *The Significance of Neoplatonism*. New York: State University of New York Press, 1976.
- Gerson, Lloyd, *The arguments of the philosophers*, επιμέλεια Ted Honderich. London: Routledge, 1994.
- Henry Paul, «Une comparaison chez Aristote, Alexandre et Plotin», στο AA.VV, *Les Sources de Plotin, Entretiens sur l' Antiquite Classique*, τόμος V. Geneve: Fondation Hardt, 1960.
- Inge, Ralph, *The philosophy of Plotinus: The Gifford Lectures At St. Andrews, 1917-1918*. London: Longmans, Green, 1923.
- Kalligas, Paul. «Plotinus against the Corporealists on the Soul», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna. Napoli: Bibliopolis, 2005.

- Linguiti, Alessandro. «Plotino contro la corporeità delle virtù», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna. Napoli: Bibliopolis, 2005.
- Long, Anthony, *Hellenistic Philosophy. Stoics, Epicureans, Sceptics*. Bologna: Il Mulino, 1991.
- O'Meara, Dominic, *Plotinus. An introduction to the Enneads*. New York: Oxford University Press, 1993.
- _____. *Plotinus. An Introduction to the 'Enneads'*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Parente, Margherita, *Introduzione a Plotino*. Roma – Bari: Gius Laterza & Figli Spa, 1984.
- Sedley, David, *The Hellenistic Philosophers*, I. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Tornau, Christian, «Plotinus' criticism of Aristotelian entelechism», στο *Studi sull' anima in Plotino*, επιμέλεια Riccardo Chiaradonna. Italia: Bibliopolis, 2005.
- Uzdaviny, Algis, *The heart of Plotinus. The essential Enneads*. New York: World Wisdom, 2009.